

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого(магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

«УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст.»

Виконала:

студентка групи СОІз–21м
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія)

Ломака Анна Олександрівна

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Міщук Андрій Іванович

АНОТАЦІЯ

дипломної роботи

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему: «УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини
першої чверті ХХ ст.»

Виконала: студентка ІІ курсу, групи СОІз-21м спеціальності 014.03 Середня
освіта (історія) Ломака А. О.

Керівник: кандидат історичних наук, доцент Міщук А.І.

У дипломній роботі цілісно й комплексно проаналізовано організаційну структуру Української партії соціалістів-революціонерів, визначено основні програмові засади, напрямки діяльності, склад і чисельність, динаміку функціонування, показано роль в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст. Визначено її роль у формуванні національної самосвідомості українського суспільства. Розкрито методи та основні форми діяльності. Також розкрито практичне втілення стратегії та тактики УПСР в умовах національно-визвольного руху, участь в державотворчих процесах. Окрім того, проаналізовано особливості вивчення даної теми дослідження на уроках історії України.

Ключові слова: партія, визвольний рух, держава, програма, ідеологія, організаційна структура.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1 . Стан наукової розробки проблеми	7
1.2. Джерельна база дослідження	20
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ, ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОГРАМА УПСР	31
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНИХ ЗАСАД УПСР В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.....	42
РОЗДІЛ 4. КОМПЕТЕНТНІСНИЙ ПІДХІД В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ НАД ТЕМОЮ “УПСР В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НАДДНІПРЯНЩИНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.”.....	65
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ.....	91

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У першій чверті ХХ століття український визвольний рух на Наддніпрянщині відзначався значущими подіями та впливовими обставинами. Цей період був важливим для становлення національної самосвідомості. Політичні, соціально-економічні та культурні процеси в регіоні визначались великою динамікою та нестабільністю. У контексті українського визвольного руху на Наддніпрянщині виділялися різноманітні організації та групи, які активно долучалися до боротьби за національні інтереси. Серед найважливіших подій цього періоду можна вказати створення та діяльність Української Партії Соціалістів-Революціонерів (далі - УПСР), яка впливала на подальший розвиток регіонального та загальнонаціонального руху. Наддніпрянщина у цей період стала ареною важливих подій, де відбувалися суттєві зміни, як у політичній структурі, так і в соціокультурному житті. Аналіз ролі та впливу УПСР у цьому контексті дозволяє розкрити ключові аспекти соціально-політичних процесів, які відбувалися в регіоні та країні в цей період. Врахування діяльності УПСР допомагає глибше зрозуміти динаміку національно-визвольного руху, а також визначити його вплив на формування ідентичності та розвиток українського суспільства. Адже, по-перше, партії є механізмом, через який громадяни можуть виражати свої інтереси та думки у політичній системі, вони представляють різноманітні соціальні групи та напрямки, допомагаючи виражати різноманітні погляди та прагнення, по-друге, саме партії беруть участь у демократичному процесі, конкуруючи за місця в органах влади, вони визначають політичну стратегію та тактику, впливають на прийняття законів, по-третє, партії розробляють політичні програми, відповідно до домінуючої ідеології, що, в свою чергу, сприяє формуванню конкретних візій розвитку держави та суспільства, по-четверте, участь партій у владі може забезпечити стабільність та ефективність управління державою, а партійна конкуренція може бути механізмом для уникнення односторонності та надмірної концентрації

влади, по-п'яте, вони сприяють формуванню політичної культури та свідомості суспільства, що є особливо важливе в умовах російської агресії проти нашої держави.

Об'єкт дослідження – Українська партія соціалістів-революціонерів в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст

Предмет дослідження – організаційне становлення, ідеологія політична програма партії та її практичне втілення в умовах українського визвольного руху Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст..

Мета дослідження – проаналізувати участь УПСР в національно-визвольному русі першої чверті ХХ ст. на Наддніпрянщині.

Досягнення поставленої мети потребує вивчення наступних **завдань**:

- провести аналіз стану наукових розробок щодо даної проблеми та вивчити джерельну базу;
- прослідкувати організаційне становлення, ідеологію та програму партії;
- проаналізувати практичне втілення програмних засад УПСР в умовах національно-визвольного руху;
- дослідити компетентнісний підхід в роботі вчителя над темою “УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст.”.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період, починаючи з 1907 року, коли було проведено організаційний з'їзд українських УПСР та завершуються 1919/1920 роками, оскільки у кінці 1919 року частина учасників УПСР емігрувала до Чехословаччини та Австрії, де активно пропагувала ідею “диктатури трудових мас”, а лідери, такі як Микита Шаповал, Никифор Григорієв, Михайло Грушевський, Микола Чечель, Микола Шраг, Павло Христюк, Дмитро Ісаєвич, стали засновниками “закордонної делегації” УПСР у Відні..

Методологія дослідження. В основі нашого дослідження лежав діалектичний підхід до вивчення історичних процесів, що включає два

ключові принципи - історизм і об'єктивність. Використання цих принципів дозволило нам проаналізувати основні тенденції функціонування УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст. Порівняльний метод використовувався для аналізу політики соціалістів-революціонерів і, для прикладу, соціал-демократів. Для вивчення особливостей організаційної структури партії ми застосували системно-структурний метод.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в ході дослідження висновки можуть служити корисним матеріалом для вивчення історії України, особливо у рамках спеціальних курсів.

Наукова новизна дослідження У даному дослідженні спробувано провести комплексний аналіз функціонування партії соціалістів-революціонерів в умовах визвольного руху Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст., визначити загальні тенденції та регіональні особливості форм і методів цього процесу.

Структура роботи визначається завданнями та метою проведеного дослідження. Робота включає в себе вступ, чотири розділи, висновки, перелік використаних джерел (123 найменування). Основний текст – 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1.ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

1.1. Стан наукової розробки проблеми.

Вивчення історії Української Партії Соціалістів-Революціонерів можна розділити на чотири основні періоди:

1. Історіографія епохи української революції.
2. Історіографія 20-50-х років минулого століття.
3. Історіографія 60-80-х років минулого століття.
4. Історіографія 90-х років ХХ століття і початку ХХІ століття.

У першому періоді історіографії УПСР великий внесок зробили лідери та члени самої партії, а також діячі інших українських політичних об'єднань і історики з діаспори. Праці М. Ковалевського, П. Христюка, М. Шаповала, Н. Григорієва, І. Майстренка, М. Грушевського, , Д. Дорошенка та інших варто виділити [10; 11; 12; 13; 17]. Особливу увагу слід приділити роботі секретаря УПСР Ю. Охримовича “Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ століття”, яка стала важливим джерелом ідеології українського соціал-революціонізму. Ця праця датована 1918 роком і є однією з перших праць з історії політичної думки України. Ю. Охримович мав намір розширити свої дослідження на історію політичної думки України до ХХ століття та історію соціально-політичних ідей і поглядів на державний лад. Проте, ці плани не були здійснені через суб'єктивні обставини.

У 1919 році видали компактну книгу П. Гайдалемівського, яка носила назву “Українські політичні партії. Їх розвиток і програми” [38]. Це була перша праця, що розглядала історію політичних партій України в кінці ХІХ і на початку ХХ століття. Особливо важливим є те, що П. Гайдалемівський вважав УСДРП і УПСР фактично вирішальними партіями в українському русі. Він також зазначав, що "найвпливовішою і найчисленнішою партією протягом усього періоду революції була, без сумніву, Партія Українських Соціалістів-Революціонерів. Свою позицію він підтримував раціонально: "До початку революції ця партія була невеликою та об'єднувала переважно

сільську інтелігенцію. Однак з початком революції та легалізацією її діяльності, до неї приєднався практично весь селянський клас, а також значна частина робітників. Вона володіла найбільшим представництвом в Центральній Раді, де понад половина її членів були членами цієї партії. Таким чином, вони мали великий вплив на українську політику. На Російських Установчих Зборах, партія ПУС-Р відправила приблизно 70% усіх делегатів з України і майже 90% від усіх українських партій" [38, с.44] Книга також докладно розглядає основні положення програми партії, вказуючи, що гасло "борітеся-поборете" було основним гаслом українських соціалістів-революціонерів, в той час як російські соціалісти мали гасло "в боротьбі ти здобудеш своє право." Михайло Ковалевський, перший історіограф УПСР, був одним з її керівників і автором її першої програми. У 1919 році в "Літературно-науковому віснику" була опублікована стаття Ковалевського під назвою "Від романтики до реалізму (З історії однієї партії)" [13]. Лідер українських соціалістів-революціонерів відзначив, що "історія революційного руху в Україні потребує більш ретельного дослідження. Ми маємо обмежену кількість літератури з цього питання. Мета цієї роботи полягала в забезпеченні матеріалів для майбутніх істориків української громадської думки для аналізу радикального українського народництва, яке відіграло важливу роль в нещодавній політичній історії України" [13]. Автор визнавав, що його робота написана в умовах великої несприятливості (у серпні 1918 року, коли він був ув'язнений) і мала багато недоліків, найголовнішим із них є відсутність відповідних документальних доказів, які могли б підтвердити деякі аспекти та епізоди революційного життя в Україні.

Незважаючи на ці обмеження, М. Ковалевський зміг освітлити історію створення перших українських організацій і груп, відобразивши труднощі, пов'язані з підготовкою окремих партійних програм та змалювавши інформацію про програму Київської групи. Також історіограф намагався показати взаємозв'язки з іншими соціалістичними організаціями. Його стаття

стала першим науковим дослідженням історії українських соціалістів-революціонерів від часів створення перших центрів діяльності до установчого з'їзду УПСР в квітні 1917 року. В 1920-ті роки, як у зарубіжжі, так і в радянській Україні, стався активний розвиток досліджень у галузі історії українського соціалістичного руху. У червні-липні 1920 року, Михайло Грушевський (див. Додаток Б) написав статтю під назвою “Українська партія соціалістів-революціонерів. Замітки з приводу дебатів на конференціях закордонних членів партії” [47]. У цій статті він освітлив ситуацію, яка склалася у партії на той момент, пояснив причини поділу внутрішньої діяльності партії і відзначив, що українське соціал-революційне товариство, як партія, яка представляє українську робітничу та селянську верству, очевидно не втратило сенсу свого існування.

Щодо хронології історії УПСР, активний діяч партії Павло Христюк розширив дослідження. Він, будучи колишнім генеральним писарем Центральної Ради, вирішив поповнити брак літератури щодо української революції шляхом написання своєї праці “Замітки і матеріали”. Це відбувалося у період з 1919 по 1920 роки. Ця розвідка виникла завдяки Христюковому захопленню математичними науками і сприяла виникненню систематичної точної праці у відомого діяча. Христюк відзначався своєю аналітичною гостротою та здатністю логічно обґрунтовувати свої висновки. За словами лідера есерів Михайла Ковалевського (див. Додаток Є), завдяки Христюку, їх організація відкидала різноманітні політичні плани та революційні акції, які були запропоновані різними товаришами з романтичними настановами, які не мали реальних перспектив на успіх [63, с.242].

П. Христюк подав великий обсяг документів та здійснив аналіз революційних процесів на широкому джерельному фонді з погляду українських соціалістів-революціонерів. Варто відзначити, що ця праця складається з чотирьох томів і, фактично, є об'ємним збірником документів разом із їх інтерпретацією та аналізом революційних подій з погляду

українських соціалістів-революціонерів. Автор ставив собі за мету якомога більш ретельно та фундаментально відтворити та осмислити події тих років, вивчивши їх дослідно та зробивши висновки. Важливою особливістю праці є те, що Павло Христюк провів порівняльний аналіз між УПСР і УСДРП, що було непередбаченим внеском у історіографію цих партій. Питання, пов'язані з діяльністю партії, були розглянуті в працях видатних діячів, таких як В. Винниченко [9; 33], М. Грушевський [47], О. Назарук [75] та інших. В. Винниченко, описуючи події революції, розглядав діяльність політичних партій з точки зору учасника УСДРП.

У 1921 році в Відні було опубліковано працю ще одного видатного діяча УПСР, М. Шаповала, під назвою “Революційний соціалізм на Україні”. Основний акцент автор робив на теоретичних основах революційного соціалізму, а також конкретних аспектах розвитку есерівського руху та діяльності УПСР. В тому ж році було опубліковано брошуру В. Дорошенка, одного з лідерів соціал-демократичного руху [12]. У цій брошурі розглядалися окремі аспекти діяльності есерівського руху, зокрема присутність народницьких виразів в діяльності РУП та послідовників есерівських поглядів у її складі.

Сучасний історик В. Капелюшний зауважує, що “аналіз перших публікацій, написаних свідками подій, дозволяє встановити безпосередні витоки проблеми та реальну картину подій без ідеологічних спотворень, маніпуляцій, фальсифікацій та перекручень, які можуть зустрічатися у більш пізніх публікаціях” [58, с.99].

Активний член УПСР, Н. Григорієв, опублікував кілька статей щодо діяльності українських політичних партій під час визвольних змагань та в еміграції [10]. Ці статті мають значення для розуміння діяльності УПСР під час Української революції та в нових політичних умовах еміграції, а також для теоретичного обґрунтування програмних засад партії.

Упродовж 1920-х і на початку 1930-х років діяльність партії есерів, як важливого політичного опонента більшовиків, активно досліджувалася. У

державних видавництвах, збірках та журналах було опубліковано значну кількість документів, спогадів та матеріалів, що містили інформацію про партію есерів. Більшість цих даних була фрагментарною та інколи відзеркалювала політичні тенденції. Характерною рисою наукової літератури періоду 20-30-х років було прагнення авторів не лише аналізувати політичну діяльність есерів, але і відтворювати процеси, що розгорталися всередині самої партії. Проте, багато робіт мали лише описовий характер, інколи в них зустрічалися фактологічні помилки та недостатньо обґрунтовані висновки.

Особливу увагу заслуговує історична праця М. Шаповала під назвою “Велика революція і українська визвольна програма” [105]. У цій праці автор ретельно досліджує події періоду 1919-1920 років, обмежуючись короткими згадками про події 1917-1918 років. Однак, відзначимо важливий аспект цієї наукової праці, яким є використання великої статичної бази даних щодо “положення в Україні на момент української революції” [105, с.146]. Деякі радянські історики внесли свій внесок у розвиток історіографії щодо есерівської партії, такі як М. Попов, М. Равіч-Черкаський і М. Яворський, серед інших [111]. Проте жодна з їхніх праць не була приурочена безпосередньо українським есерам, і вони обмежувалися фрагментарним розглядом окремих аспектів діяльності УПСР з певним суб'єктивізмом.

У 1927 році у журналі “Вільна Спілка” була опублікована стаття А. Животка під назвою “До історії Української Партії Соціалістів-Революціонерів”. Він намагався висвітлити основні моменти діяльності цієї партії на основі різноманітних документів. М. Шаповал частково розглядав питання, пов'язані з українськими політичними партіями в період Центральної Ради, гетьманату і Директорії. Відмінністю його роботи “Занепад УНР” було те, що він також досліджував діяльність есерів та інших політичних сил у 1920 році, що раніше не робилося П. Христюком або В. Винниченком у своїх працях. Незважаючи на своє членство в есерівській партії, М. Шаповал не вдавався до вичерпного висвітлення їхньої роботи, оскільки це не було його основною метою [107].

Майже всі етапи історії УПСР також знайшли відображення у праці Д. Дорошенка, представника соціалістів-федералістів і прихильника консервативних поглядів. У своїй “Історії України. 1917-1923 рр.”, він частково розглядав діяльність українських політичних партій і наводив окремі документи з їхніх з’їздів та конференцій [49]. Він, на відміну від інших, більш критично ставився до УПСР і не ідеалізував її діяльність, а намагався розглядати її реальну історію.

Щодо роботи І. Мазепи “В огні й бурі революції 1917-1921”, то в ній деякі аспекти діяльності політичних партій розглядались, переважно фокусуючись на політичних організаціях Катеринославщини. Швидкий зріст популярності партії українських соціалістів-революціонерів, який спостерігався в часи І. Мазепи, був пояснений національним пробудженням українського селянства. Але він також зазначав, що цей швидкий ріст чисельності партії не відображався в зростанні її організаційних і інтелектуальних можливостях. Він вбачав причини цього в тому, що селянські маси переходили до української партії, а інтелектуальні кадри залишалися в російських організаціях.

У перехідний період між 50-ми і 60-ми роками стався новий етап у вивченні УПСР. Після тривалої перерви, було відновлено розгляд концепції “лівого крила буржуазної демократії”, виклав принципові позиції партії і сприяв перегляду відношення до неї. Есерів уже не обвинувачували у зраді національних інтересів.

У цей період певний внесок у дослідження історії УПСР також внесли дослідники еміграції, такі як М. Ковалевський, І. Майстренко, М. Стахів [86; 87], П. Феденко. І. Майстренко в своїй книзі докладно описав національний дуалізм політичного життя в Україні до революції 1917 року, виділив зацікавленість української молоді революційним рухом та роль селянства як соціальної бази для українських політичних потоків [67]. Він також дослідив процес створення ранніх гуртків та організацій українських есерів і проаналізував їхні програми. Проте, основний акцент І. Майстренка був

зроблений на історії боротьбистського руху, і діяльність УПСР розглянута як передісторія з певними недоліками у розкритті історії самої партії.

У 1978 році була опублікована монографія І. Кураса під назвою в якій більш докладно, ніж раніше, досліджується історія провідних українських політичних партій, таких як УСДРП, УПСР і УПСФ. Дослідник використовує великий обсяг фактичного матеріалу та широкий спектр первинних джерел для розкриття історії та діяльності цих партій. Під час аналізу УПСР, дослідник фокусується на головних подіях в житті партії під час складного періоду реакції від 1907 до 1917 року. Він підкреслює, що цей період є ще одним підтвердженням попередньої історії цієї партії.

І. Курас детально аналізує програму УПСР, зокрема, у відношенні до земельного питання. Він вказує, що на початку свого існування лінія УПСР щодо земельного питання була більш консервативною, ніж у загальноросійської есерівської партії. Українські есери відкладали соціалізацію землі на невизначений майбутній термін, оскільки вважали, що "психологія українського селянина більше індивідуалістична, ніж великоросійського фермера."

І. Курас також надає увагу внутріпартійним процесам в УПСР та надає опис різних течій, що існували у партії есерів. Він наводить імена лідерів цих течій та приходить до висновку, що розбіжності в УПСР продовжували зростати з розвитком революції і поларизацією класових сил, і цей процес завершився після Жовтня поділом партії на її правий і лівий пласт. Аналіз партійних документів, резолюцій, постанов і платформ, прийнятих на з'їздах і конференціях, є значущим аспектом дослідження, проведеного І. Курасом у його монографії [21, с.160].

У кінці 70-х і на початку 80-х років виходять загальні дослідження, які фокусуються на тактиці більшовиків і політичних партій України під час виборчих кампаній 1917-1918 років. Серед них можна відзначити монографію Ю. Терещенка "Політична боротьба на виборах до міських дум України в період підготовки Жовтневої революції" (1974) і монографію В.

Гусєва та В. Крижанівського “У боротьбі за втілення ленінської тактики. Більшовики України в масових виборчих кампаніях 1917 р.” (1987). Для цих досліджень був характерний ідеологічний підхід і тенденційність в викладі фактичного матеріалу. Тому не дивно, що автори розглядали українські політичні партії як “дрібнобуржуазні” і “націоналістичні”. У 80-х роках значно збільшилася кількість досліджень, які базувалися на аналізі широких архівних і опублікованих джерел.

З початком 90-х років в історіографії УПСР почався якісно новий етап. Методологічні засади історичних досліджень були повністю переглянуті, архіви і спеціальні фонди були відкриті. Виникла необхідність більш докладного вивчення різних аспектів діяльності УПСР.

Зі становленням багатопартійності в Україні на початку 90-х років зросла зацікавленість в історії українських політичних партій.

У 1992 році “Український історичний журнал” опублікував статтю Ю. Левенця під назвою “Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту”. Того ж року було випущено “Наукові праці з питань політичної історії. Політичні партії на Україні (1905-1925 рр.)”. Серед авторів цих тем зазначаються Л. Степанов, Д. Ярош, М. Панчук, І. Ковальчук, П. Шморгун. У наступному, 173 випуску “Наукових праць” були продовжені дослідження історії українських політичних партій, включаючи теоретичну статтю В. Литвина “Політична партія: поняття і генезис” та інші статті [88; 110]. Протягом наступних років з'явилося більше наукових робіт, які стосувалися небільшовицьких політичних партій.

Поступово стали з'являтися монографії, які розглядають історію окремих політичних партій. У роботах В. Головченка, таких як “Від «Самостійної України» до Союзу Визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст.” і В. Стрільця “Українська радикально-демократична партія: витоки, ідеологія, організація, діяльність (кінець ХІХ-1939 рік)”, частково досліджуються питання взаємодії цих партій з Українською партією соціалістів-революціонерів [91].

Варто відзначити також дослідження, які присвячені окремим аспектам діяльності українських політичних партій. О. Сарнацький, наприклад, аналізує роботу органів виконавчої і судової гілок влади Російської імперії щодо українських політичних партій, які існували та діяли в Наддніпрянській Україні в період з 1900 до 1917 року. З'являються також дослідження, які досліджують історію та діяльність політичних партій в різних регіонах [83].

Найбільш об'ємними і всхоплюючими роботами щодо історії Української революції є праці В. Солдатенка “Українська революція: концепція та історіографія” і “Українська революція: історичний нарис” [84; 85]. В. Солдатенко стверджує, що одним із ключових аспектів концепції революції є питання розташування соціальних, національних і партійних сил. Він акцентує увагу на українських політичних партіях та їхньому відданні соціалістичному ідеалу, а також на їхньому прагненні до надання Україні широкої національно-територіальної автономії в межах Російської демократичної федеративної республіки. Деякі вчені з Харківського університету зробили свій внесок у дослідження історії УПСР. У 1996 році в “Віснику Харківського університету” були опубліковані статті, які досліджують діяльність українських політичних партій. Деякі з цих робіт варто відзначити, зокрема праці Л. Присича та В. Рубаника “Політика монопартійної диктатури в державотворчих процесах в Україні в 1917-1920 рр.”, В. Луценка “Діяльність політичних партій в Україні серед селян на початку ХХ століття (Історіографія проблеми)”, О. Кардаша і С. Черненка “Бойові дружини есерів у 1905 році в Україні”, та О. Єфименка “Політична доктрина боротьбистів: витоки та сутність” [85]. У рік відзначення 80-річчя Української революції, історики опублікували ювілейний випуск журналу. Деякі з аспектів діяльності есерів були розглянуті в статтях, таких як “Парламентська модель організації влади в концепціях українських політичних партій: 1917-1920 рр.” О. Єфименка, “Державотворчі пошуки Центральної Ради: полеміка істориків”, і “Гетьманщина в 1918 році: проблеми історіографії” Л. Радченко.

Загалом, історики почали розглядати історію УПСР, починаючи з її установчого з'їзду, коли партія була створена. Дореволюційний період, особливо в сучасних дослідженнях, є досить обмеженим у своєму представленні. Для кращого розуміння схожості ідей та політичних поглядів українських та російських есерів у перші роки існування партії та при наявності великих груп російських соціал-революціонерів в Україні важливо звертатися до робіт, які досліджують соціальний склад і поширення організацій Партії соціалістів-революціонерів (ПСР) в Україні в 1905-1907 роках. Автор приходить до висновку, що більша частина груп есерів виникла у великих губернських містах. Але точну загальну чисельність встановити неможливо. С. Черненко також стверджує, що “базу партії есерів склали представники інтелігенції, селянства і робітництва” [104]. Існує значна кількість публікацій, які докладно розглядають програмові засади партії та питання державотворення. Шляхи вирішення національного питання есерами розглядалися в контексті взаємодії з іншими політичними партіями, з винятком статті Т. Бевз [18-22]. Загалом можна зауважити, що протягом останніх років з'явилося достатньо публікацій, присвячених політичним партіям України кінця ХІХ - початку ХХ століття. Деякі аспекти історії та діяльності УПСР освітлені в статтях, зокрема праці О. Бойка та В. Клименко-Мудрого "Політичні розбіжності між українськими партіями в Центральній Раді (березень-квітень 1918 року)", О.Д. Бойка “Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 році” [28], О. Любовця “Боротьбисти і більшовики: співпраця та протиборство” [65], А.І. Павка, присвячена історіографії становлення та діяльності Української партії соціалістів-революціонерів на початку ХХ століття [81].

Проблемі Установчих Зборів присвячено монографію І. Калмакана і Т. Чернеги-Сердюкової, а також брошуру О. Мельника. Оскільки монографія має загальний підхід, брошура та статті мають більше цінності для нашого дослідження. О. Мельник детально розглядає концептуальний погляд партії українських есерів на тактику виборів, включаючи Всеросійські та

Українські Установчі Збори в 1917-1918 роках. Дослідник аналізує тактику партії українських есерів на виборах, вказуючи причини низької політичної активності виборців під час виборів до Українських Установчих Зборів порівняно з виборами до Всеросійських Установчих Зборів. Він вказує такі причини як невиконання обіцянок українськими партіями, хитання партій щодо ідеї Установчих Зборів, більшовицька агітація проти Українських Установчих Зборів, і нездатність місцевих органів швидко провести вибори через нестачу коштів і друкованих матеріалів [70]. Важливим фактором був також сумний досвід Російських Установчих Зборів, який підірвав довіру населення до Українських Установчих Зборів. В дисертації В. Бойко, зокрема, досліджується участь українських політичних партій, включаючи УПСР, у міських виборах 1917 року. Автор успішно представляє в цілісному вигляді роль цих партій у підготовці та проведенні муніципальної кампанії та їх внесок у розвиток українського руху в 1917 році. Він також надає науково обґрунтовану схему розподілу впливу між українськими партіями, розширює географію дослідження та враховує досягнення українських соціалістів у блоках з російськими [24]. Цей матеріал надає можливість більш докладно розглянути участь УПСР у муніципальній кампанії 1917 року.

В українській історіографії з'являються загальні праці, що присвячені українським політичним партіям кінця XIX - початку XX століття. А. Павко в своїх монографіях надає короткий огляд історії політичних партій цього періоду [79]. Однак, зауважується, що автор недостатньо звертає увагу на історію та діяльність УПСР.

О. Висоцький проводить порівняльне дослідження української соціал-демократії та есерівщини з орієнтацією на виявлення схожих і відмінних аспектів їхніх ідейно-політичних напрямів. Це допомагає краще зрозуміти генезис і сутність національного соціалістичного руху в Україні в перші десятиліття XX століття. У своїх дослідженнях розглянуто частково роль Української Партії Соціалістів-Революціонерів (УПСР) в партійно-політичній боротьбі під час Української революції 1917-1920 років. Про це

засвідчують праці А. Гриценка [44-46]. Дослідження С. Телешуна [97], О. Голобуцького [43] аналізують різні підходи до вирішення національного питання. Окремі аспекти діяльності УПСР обговорюються в статтях В. Кучера, О. Любовця, П. Овдієнка, В. Стрільця та інших [43; 65-66; 92].

Сучасні дисертанти часто досліджують політичні партії, але зазвичай обмежуються усіма українськими партіями або окремими аспектами їхньої діяльності, як, наприклад, аграрна проблема. Проте, теми, пов'язані з національним питанням та діяльністю політичних партій у цьому контексті, є актуальними. Наприклад, діяльність Української соціал-демократичної робітничої партії вивчається у кандидатських дисертаціях О. Висоцького і О. Любовця, що є важливим для розуміння їхнього генезису, становлення, ідеології та діяльності в цей період [34-36; 66]. О. Любовець провела всебічне дослідження боротьбизму як ідеологічно-політичного руху та як політичної партії. У своїй роботі вона висвітлила роль та місце партії боротьбистів у українській революції 1917-1920 років і вивчила її вплив на подальший розвиток політичної думки в Україні. Автор також ретельно проаналізувала політичну доктрину боротьбизму, описала організаційні принципи, соціальний склад партії і ступінь її впливу в різних регіонах України [66].

Щодо цілісного дослідження міжпартійних та внутріпартійних суперечок, які стосувалися вибору шляхів соціально-політичного розвитку України під час Української революції 1917-1920 років, О. Любовець в своїй монографії "Українські політичні партії та політичні альтернативи 1917-1920 років" (К., 2005) виконала вражаючу роботу. Вона аналізувала політичні доктрини українських партій, визначала їх соціальну базу, регіональну розгалуженість і чисельність, освітлювала діяльність партій у державних та опозиційних структурах, а також детально вивчала процеси формування багатопартійності в Україні на різних етапах революції, з особливим акцентом на діяльність УПСР. Сучасні дослідження відзначаються позитивним моментом - обрання напрямку досліджень, що стосується діяльності політичних партій в конкретних регіонах. Нещодавно була

опублікована монографія С. Наумова під назвою “Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті рр. ХХ ст. - лютий 1917 р)” (Х, 2006) [76]. Важливо, що автор докладно дослідив ранні етапи формування політичних партій, включаючи період гурткової діяльності, нелегальних активностей під час революції 1905-1907 років і періоду реакції, охоплюючи цей аналіз до лютого 1917 року. Автор використав нові джерела та дані, що робить його роботу цікавою. Проте, не з усіма висновками автора можна погодитися.

Про участь УПСР в урядах українських державних утворень детально розповідає праця під назвою “Уряди України у ХХ ст.” [101]. Біографічні дані про членів УПСР зібрані у працях В. Верстюка, Т. Осташка, Г. Стрельського і А. Трубайчука [30; 89]. Ім'я українського есера М. Шаповала першим ввів в науковий обіг Н. Миронець [71]. Глибокі біографії лідерів УПСР, таких як П. Христюк і М. Шаповал, містить монографія В. Солдатенка [84; 85]. Важливо, що біографічні нариси написані на основі архівних матеріалів, службових анкет і періодичних видань 1930-х років, які були знайдені в українських та зарубіжних архівах. Також починають з'являтися монографії, присвячені окремим постатям УПСР. Менше вивченою в історіографії Української Партії Соціалістів-Революціонерів (УПСР) залишається її еміграційний період.

Отже, хоча деякі аспекти історії та історіографії УПСР розглядалися в різних монографіях, жодна з них окремо не висвітлює історію та історіографію політичних партій у широкому контексті періоду Української революції. Аналіз існуючих досліджень свідчить про те, що проблема історії УПСР не була системно і комплексно розглянута. Слід відзначити, що історики допускали фрагментарний підхід до вивчення історії УПСР. Також очевидна значна нерівномірність у розгляді різних аспектів діяльності УПСР. Наприклад, процес формування перших українських організацій есерів не отримав належної уваги у дослідженнях. Історія УПСР під час Центральної Ради була вивчена в достатньому обсязі, однак її активність під час Гетьманату та Директорії залишається менш вивченою. Найменше уваги

приділено еміграційному періоду історії партії. Діяльність УПСР в організації і спрямуванні багатьох еміграційних громадсько-політичних об'єднань практично не досліджена, особливо в еміграційному періоді.

1.2. Джерельна база дослідження

Успішне дослідження наукової проблеми можливе при наявності відповідної джерельної бази. Оскільки джерельна база для дослідження включає різноманітні види документів, які охоплюють політичну історію України взагалі, а також історію українських політичних партій, зокрема Української партії соціалістів-революціонерів, їх можна розподілити на різні категорії.

Перша категорія джерел включає документи, які зберігаються українських державних архівах, таких як Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України) і Центральний державний історичний архів м. Києва [8]. Особливу цінність для дослідження дореволюційної та революційної доби мають матеріали, включаючи ті, що зберігаються у “Празькому архіві”, які включають листівки, відозви, повідомлення політичних діячів про партійну діяльність і газетні матеріали.

Друга категорія джерел включає фонди конкретних організацій і осіб, які були активними у політичному житті України. Ці фонди включають фонди 43 ЦДАГО України, фонд 4658 ЦДАВО України, фонд 4665 ЦДАВО України, фонд 3911 ЦДАВО України та інші. Також важливі окремі фонди осіб, такі як А. Животка, Н. Григорієва, М. Шаповала, Д. Ісаєвича, які містять матеріали, пов'язані з політичною діяльністю історичних особистостей [8].

Незважаючи на обширний перелік доступних фондів, пов'язаних із Українською партією соціалістів-революціонерів, слід зауважити, що

інформація, яка розкриває історію та діяльність цієї партії, може бути обмеженою та обмеженою у деяких справах.

Матеріали щодо Української партії соціалістів-революціонерів частково обмежені та деяким чином обмежено доступом в деяких справах. Окремі документи про УПСР знаходяться в фондах губернських жандармських управлінь, таких як Київське (Ф.274), Одеське (Ф.385), Харківське (Ф.336), Херсонське (Ф.349), Полтавське (Ф.301), Катеринославське (Ф.113). Важливо відзначити, що архівні джерела та документальні матеріали нерівномірно освітлюють історію та діяльність УПСР. Значущим для нашого дослідження є інформація, яка міститься в матеріалах фондів Інституту рукописів.

Джерела дослідження включають:

1) Збірники документів і матеріалів, що стосуються політичної думки України, такі як “Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті” “Конституційні акти України 1917-1920 рр. Невідомі конституції України” [2; 5].

2) Збірники документів і матеріалів, пов'язаних із національно-визвольним рухом, такі як “Національні відносини в Україні у ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів”[3], “Українська Центральна Рада. Документи і матеріали” [6], “Український національно-визвольний” [7].

3) Програмові та інформаційні матеріали політичних партій представлені у збірниках, таких як “Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських партій” [1] та “Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій на початку ХХ ст.” [4].

У збірнику “Українські політичні партії кінця ХІХ початку ХХ ст. Програмові і довідкові матеріали” [8] вперше узагальнено в одному виданні документи, що містять інформацію про походження, програми та активності українських політичних партій у період кінця ХІХ - початку ХХ століття. Більшість цих документів була оприлюднена в Україні вперше після 1917

року, а деякі з них ніколи не публікувалися і знаходяться в архівах. Кожен документ супроводжується довідковою інформацією про відповідні партії та біографічні дані їхніх провідних діячів [8].

Ці дані складені на основі вітчизняних та іноземних видань, а також архівних матеріалів. Під час підготовки довідкових відомостей основна увага була зосереджена на фактичному, а не оцінному аспекті інформації. Публікації, видані у подальших роках, зокрема “Листівки українських політичних партій та організацій між двома революціями (червень 1907 - початок 1917 рр.) (Луганськ, 1999, 163 с.)” та “Історія українських політичних партій. Кінець XIX ст. 1917 р. Хрестоматія- посібник” (Київ, 2003), не вистачають та нерівномірно врахували документи УПСР.

Замість цього, двотомник “Українська Центральна Рада. Документи і матеріали” [6] надає можливість аналізувати діяльність УПСР під час періоду Центральної Ради. В нього включені такі матеріали:

- Матеріали усіх дев'яти сесій Центральної Ради.
- Протоколи засідань Малої Ради та Генерального Секретаріату.
- Декларації Генерального Секретаріату (пізніше Ради Народних Міністрів).
- Відозви до українського народу від Центральної Ради та Генерального Секретаріату (Ради Міністрів).

Це джерело є цінним тим, що завдяки докладному вивченню цих матеріалів і протоколів, можна проаналізувати діяльність фракції УПСР в Центральній Раді, вказати на її активність у прийнятті рішень та ініціюванні обговорення багатьох актуальних питань, а також встановити особистий внесок членів партії в роботу Центральної Ради та Генерального Секретаріату (Ради Міністрів). Відсутність подібних джерел з періоду Гетьманату та Директорії ускладнює вивчення діяльності партії у ці періоди.

Подальшим розширенням і доповненням цього двотомника є матеріали та документи “Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року” [7], які відкривають нові можливості для дослідження загальних

проблем революції і політичних партій, зокрема. У цьому виданні включено 529 документів, в основному архівних та з публікацій у пресі, які охоплюють широкий географічний спектр національно-визвольного руху, його вплив на громадсько-політичний хід подій та соціальні прояви революції [7]. Усі згадані джерела надають інформацію про діяльність УПСР. Проте найбільш об'єктивною первинною документальною базою дослідження є партійні джерела.

Джерельна база, що стосується історії українських політичних партій, все частіше стає предметом дослідження та класифікації. У підручнику “Історичне джерелознавство” [57] виділяють кілька груп партійних документів, а саме: програми і статuti партій, матеріали з'їздів і конференцій, документи центральних і місцевих партійних органів, листівки партійних і громадських організацій, а також виступи лідерів партій. Окремо розглядається партійна преса.

Сучасний дослідник І. Михальський у монографії “Джерела з історії українських політичних партій кінця XIX - початку XX століття” більш ретельно підійшов до питання джерельної бази історії політичних партій. Враховуючи досвід попередників і сучасні наукові дослідження, він рекомендує, зокрема, використовувати партійні документи і частково джерела іншого походження [73].

З урахуванням усіх доступних партійних джерел, ми спробували класифікувати їх, використовуючи типології, запропоновані сучасними українськими дослідниками О. Висоцьким і І. Михальським [34-36; 74]. Таким чином, ми виділили наступні блоки джерел:

- Програмові і статутні документи УПСР протягом її існування.
- Матеріали з партійних з'їздів, конференцій, зборів та нарад УПСР.
- Резолюції та звернення Центрального Комітету (різних скликань) УПСР.
- Документи місцевих організацій партії.

- Матеріали агітації та пропаганди, а також ідейно-теоретичні матеріали, які публікувалися у вигляді листівок, газетних статей і брошур, і роз'яснювали програмні положення УПСР, зокрема національне і земельне питання.

- Документи УПСР, пов'язані з виборчими кампаніями, включаючи директивні і роз'яснювальні документи. Слід відзначити, що ці категорії джерел представлені у нерівнозначних обсягах. Багато документів втрачено, і є частини, які зовсім відсутні, особливо це стосується діяльності місцевих організацій. Доступні джерела також розподілені нерівномірно в часовому аспекті. Зокрема, історія партії перед створенням нею власної структури представлена відозвою партії 1911 року, кількома листівками закордонної організації УПСР під час Першої світової війни, листівками Київської групи УПСР та програмою УПСР, розробленою М. Ковалевським і опублікованою у газеті "Боротьба", а також окремою брошурою. Дослідження найширшого періоду стосується документів з часів Центральної Ради. Однак виявити документи та матеріали, пов'язані із Гетьманатом, було дуже важко, і це можна пояснити розколом партії (оскільки єдина УПСР більше не існувала) та нелегальною діяльністю окремих її фракцій [82].

Аналізуючи зазначені категорії джерел, можна сказати, що перший блок, який включає програми та статuti УПСР, був представлений достатньо повно протягом всього її існування. Суттєвою особливістю цього сегменту було те, що програмові та статутні документи розміщувалися як у періодичних виданнях, так і у вигляді окремих брошур, що сприяло їх збереженню.

Другий блок, який включає матеріали партійних з'їздів, конференцій, зборів та нарад, був представлений менш повно і детально. Ці матеріали переважно публікувалися у періодичній пресі, часто в скороченому вигляді, і лише окремі з'являлися у вигляді брошур. Протоколи збереглися обмежено.

Третій блок, який включає резолюції та звернення Центрального Комітету УПСР різних скликань, також був представлений не повністю.

Комітету УПСР різних скликань не було повністю представлено. Найменше джерел було пов'язано з місцевими партійними організаціями. Інформацію щодо їх діяльності ми отримуємо зі звітів окремих інструкторів партії, даних з місць, що надходили до Центрального Комітету, а також із засобів масової інформації. Навіть при обмеженій кількості матеріалів від місцевих організацій УПСР вдалося розширити географічні межі дослідження та детально вивчити діяльність перших партійних організацій.

Брошури, статті та листівки, які стосуються національного та земельного питання, мають широкий спектр представлення. Вони почали з'являтися задовго до офіційного створення УПСР у 1917 році та досягли піка популярності під час Першої світової війни та Української революції. Ці видання були написані як членами УПСР, так і зарубіжними авторами, які мали велику популярність на той час. До найвідоміших з них можна віднести: "Національна справа й Партія Соціалістів-Революціонерів" (1915), "Національна справа в Росії і як її полагодити" (1915), "Що робити з землею" (1917), "Земельна справа" І. Шимановича (1917) та інші [81].

Питання Українських Установчих Зборів активно просувалися і підтримувалися у Центральній Раді і Генеральному Секретаріаті УПСР, особливу увагу приділяючи виборчій стратегії та тактиці. Відповідно до цього, були підготовлені директивні та пояснювальні документи. Велика кількість документів УПСР щодо цієї теми дає нам підстави виділити їх у окремий блок. Серед цих документів можна вказати такі брошури: "Вселюдне, рівне, пряме, потайне виборче право" (Харків: Вид-во "Рух" (УПСР), 1917), "Що таке Установчі Збори і кого до них вибирати" (Київ: Видання ЦК УПСР, 1917), "Про вибори до Установчих Зборів" (Петроград: Видання Петроградського Комітету УПСР, 1917) та інші. Цінну інформацію про історію УПСР можна знайти у періодичній пресі, особливо в партійних виданнях. Така публікація відіграє важливу роль у дослідженні історії політичних партій, як її джерело. Партійна публіцистика може бути визначена як галузь партійної літератури, яка критично розглядає політичну

та соціально-економічну ситуацію у суспільстві з погляду конкретної партії. Особливістю преси як історичного джерела є те, що вона виходить регулярно, має великий тираж і є доступною для дослідників. Проте слід бути обережним при використанні партійної публіцистики як джерела, зважаючи на тип матеріалу. Іван Михальський класифікує партійну публіцистику залежно від об'єкта, мети та завдань, виділяючи дві групи: 1) публікації, адресовані широкій громадськості; 2) публікації, розраховані на членів партії та українську інтелігенцію. Ця класифікація має свою вартість, але, на нашу думку, більш вдалим терміном буде "публікації", а не "твори", як запропоновано автором [74, с.245].

Використання публіцистичних джерел дозволяє виявити значущий фактичний матеріал щодо становлення та організації політичної партії. Крім того, завдяки партійній публіцистиці сучасні дослідники політичної історії можуть відстежити основні етапи розвитку пропагандистської та агітаційної роботи, визначити основні напрями ідеологічного спрямування, а також методи та засоби, використовувані партіями. Партійна публіцистика також важлива для визначення головних політичних опонентів партії та їхніх лідерів на конкретному історичному етапі. Це допомагає розкрити основні конфлікти, які існували між ними, більш об'єктивно оцінити політичні позиції лідерів партії та визначити їхні пріоритети у партійній діяльності. У понад 100 різних періодичних виданнях, які включають майже 30 тижневиків і журналів, а також понад 70 газет, різного політичного спрямування, можна знайти інформацію про УПСР. До числа цих видань входять: "Боротьба", "Народня Воля" (Київ, 1917-1918 рр.), "Революційна Росія", "Соціал-революціонер" (Полтава), "Інтернаціоналіст" (Вороніж), "Конфедерат" ("Конфедераліст"), "Трудова громада", "Земля і воля" (Харків, 1918), "Робітничка газета", "Трудова Республіка" (Київ, 1918), "Поділля" (Кам'янець-Подільський, 1919), "Життя Поділля" (Кам'янець-Подільський, з березня 1919 р.), "Громада" (Кам'янець-Подільський, 1919), журнали "Боротьба" (без місця видання, 1922 р.), "Борітеся-Поборете" (Відень, 1920, 1922), "Нова

Україна" (Прага, 1923-1926 рр.), "Трудова Республіка" (Київ, 1920), "Трудова Україна" (Прага, 1932-1938) та інші [74]. Ці газетні видання містили програмові документи, стенографічні звіти з з'їздів і конференцій, відображали різні погляди на програмні питання, а також представляли основні засоби політики та тактики партії, сприяючи формуванню концепції української революції.

Зокрема, матеріали газетних публікацій, що мають інформаційний характер, виявилися дуже цінними. Серед них особливе місце займають звіти про діяльність центральних та місцевих партійних організацій. Завдяки цим матеріалам, ми отримали можливість проаналізувати діяльність українських есерів в певному періоді та конкретній локації. Такі публікації надали можливість відстежити участь есерів у виборчих кампаніях.

Завдяки періодичним виданням різних політичних сил, включаючи українські та неукраїнські, можна дослідити відносини УПСР з іншими політичними партіями, а також їх спільну діяльність у підготовці та проведенні виборів до Всеросійських та Українських Установчих Зборів. До таких видань належать видання українських соціал-демократів, такі як тижневик "Слово" (Київ, 1907-1909 рр.), газети "Робітнича газета" (Київ, 1917-1919 рр.; Вінниця, 1919 р.; Кам'янець-Подільський, 1919 р.), "Наша справа" (Катеринослав, 1919); газети українських соціалістів-федералістів, такі як "Вільна Україна" (Умань, 1917), "Полтавська громада" (Полтава, 1918 р.), "Рідне слово" (Полтава, 1919 р.), "Трибуна" (Київ, 1918-1919 рр.), "Трудовий шлях" (Кам'янець-Подільський, 1919 р.); а також журнали "Українська жизнь" (Москва, 1912 р.), "Промінь" (Москва, 1916-1917 рр.), "Подільська воля" (Вінниця, 1917 р.), "Тризуб" (Париж, 1925-1932 рр.) [74]

Мемуарна література є важливим джерелом для вивчення історії політичних партій. Однією з основних характеристик цього жанру є його суб'єктивний характер. Він відзначається кількома особливостями: по-перше, мемуари пишуться з погляду конкретної політичної партії та її ідеології; по-друге, вони часто включають в себе значний обсяг документів, деякі з яких

можуть бути втрачені, і розкривають події, що вплинули на політичний розвиток; по-третє, вони створюються після подій, які розглядаються, і зазвичай за межами України. Наприклад, спогади М. Бернштам-Кістяковської, М. Васильєва, М. Галини, Ю. Колларда, С. Русової висвітлюють дореволюційний період українського визвольного руху та становлення народницьких організацій, тоді як твори М. Грушевського, Н. Григорієва, М. Ковалевського, О. Мицюка, М. Шаповала та інших охоплюють діяльність УПСР з 1903 року до кінця 30-х років ХХ століття [11;13; 17; 81].

Спомини М. Грушевського, написані професійним істориком, представляють особливий інтерес для вивчення історії України в період 20-х років ХХ століття. Ці спомини включають значну кількість документів, промов і виступів як самого М. Грушевського, так і інших видатних діячів того часу. Фахівець з історії української революції вважає, що "Спомини" можна розглядати як повноцінне історичне джерело, оскільки вони не лише співпадають за змістом і смислом з іншими стенограмами, протоколами, газетними звітами і мемуарами М. Грушевського, але й часто подають інформацію дослівно [11].

Також важливим джерелом для дослідження є дві частини "Щоденника" М. Шаповала [17]. Вони були опубліковані завдяки старанням дружини брата М. Шаповала та С. Зеркаля, які також додали значну кількість документів з історії УПСР, зокрема періоду еміграції. Перша частина охоплює період з 22 лютого 1919 року до 31 грудня 1924 року, а друга - з 1 січня 1925 року до 22 лютого 1933 року. Цей "Щоденник" розкриває події, пов'язані з діяльністю УПСР та інших громадських організацій, створених М. Шаповалем в Празі, а також розпочинається періодом його перебування в Галичині та спробою арешту. Важливо відзначити, що цей щоденник містить значний матеріал для вивчення діяльності українських есерів в еміграції. У своїх спогадах "При джерелах боротьби. Спогади, враження, рефлексії," М. Ковалевський зазначав, що українська партія соціалістів-революціонерів,

незважаючи на широку підтримку громадськості, не мала достатньо досвідчених політиків і фахівців у своєму штабі [13]. Навіть з парламентською більшістю, фракція соц.-рев. вирішила звернутися від своїх парламентарних повноважень і при формуванні першого українського уряду враховувати загальноукраїнські інтереси, керуючись національними, а не партійними інтересами.

М. Ковалевський пояснював такий підхід, по-перше, тим, що інші політичні партії мали численний кадр кваліфікованих сил, навіть як на той час. По-друге, він вважав, що революційний процес може випередити автономне законодавство Української Центральної Ради і поставити питання про самостійність України на передній план. Однак об'єктивні документи, такі як матеріали засідань Малої Ради, сесій Великої Ради та протоколи засідань Генерального Секретаріату, не підтверджують існування плану українських соціалістів-революціонерів швидко проголосити незалежність України [13].

Спогади М. Ковалевського мають велику цінність також тим, що вони не просто відтворюють історію партії, а через особистості її членів відображають суб'єктивний фактор історичних подій. Вони надають іменам політичних діячів конкретні обличчя та видають їхні характерні особливості, темперамент і характер, які впливали на хід історичних подій. М. Ковалевський зберігав свою пам'ять і надзвичайно деталізовано відтворював імена та особистості тих, кого він зустрічав у ті роки.

У дослідженні також використовувалися спогади інших представників політичних партій і окремих політичних діячів, таких як В. Винниченко, Д. Дорошенко, Є. Чикаленко та інші [9;12; 81].

Отже, можна стверджувати, що існує підстава для висновку, що є джерельна база для підготовки магістерського дослідження. Аналіз більшості періодів історії УПСР підтримується великою кількістю джерел. Однак слід відзначити нерівномірність кількості виявлених джерел. Хоча є достатньо джерел, щоб висвітлити організаційну та ідеологічну еволюцію партії, її

парламентську діяльність, а також участь членів партії в урядових структурах українських державних утворень та виборчих кампаніях під час української революції, джерел, які дозволили б докладно вивчити організаційне життя УПСР, її структуру, взаємини між керівними органами партії та місцевими організаціями, а також період еміграції партії, не виявлено в достатній кількості. Використання усього доступного джерельного матеріалу з обов'язковою перевіркою його достовірності дозволить комплексно розв'язати поставлені завдання.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНЕ СТАНОВЛЕННЯ, ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОГРАМА УПСР

Перші самостійні групи та організації УПСР, згідно з доступними джерелами, з'явилися з 1903 року на території Полтавщини та Харківщини. Найбільш відомою у цьому періоді була група українських соціалістів-революціонерів у Золотоношському повіті. За словами відомого українського есерівського теоретика М.Шаповала, ця група вела “переважно аграрно-терористичну боротьбу” [17].

З початком першої російської революції активізація руху українських соціалістів-революціонерів значно зростає. У цей період з'явилися організації в Сімферополі, Одесі, Мелітопольському повіті, на Херсонщині, Полтавщині, Київщині, Харківщині, селах Чернігівщини, Волині та Поділлія. Освітнянські заклади Наддніпрянщини, зокрема університети, відігравали важливу роль у розвитку українського соціалістично-революційного руху, надаючи інтелігентські кадри для українського революційного руху і виступаючи як центри революційної роботи.

Серед них були особистості, такі як М. Шаповал, учасник української есерівської групи у Чугуєві, О. Мицюк, ініціатор “Українських Селянських Спілок” на Полтавщині та Катеринославщині, М. Стасюк (див. Додаток В), організатор “Українських Селянських Спілок” на Катеринославщині та інші видатні постаті. Проведення першого з'їзду Всеросійської партії соціалістів-революціонерів у 1906 році та ухвалення на ньому програми організації підштовхнуло українських соціалістів-революціонерів до створення власної партії та формулювання власної програми. За іншими джерелами це подія характеризується як конференція [21, с.165].

З'їзд (згідно з іншими джерелами, конференція) українських соціалістів-революціонерів був скликаний у Києві в лютому 1907 року, і це було в значній мірі завдяки зусиллям та активній участі відомого організатора українського соціалістично-революційного руху М.Залізняка.

На ньому були присутні представники Таврії, Херсонщини, Полтавщини, Чернігівщини, Поділля та Київщини, а також українці, що належали до всеросійської партії соціалістів-революціонерів (загалом близько 30-40 осіб).

Під час доповіді про основи програми майбутньої партії українських соціалістів-революціонерів М.Залізник висловив думку, що необхідно створити власну, незалежну від російської, партію соціалістів-революціонерів. Доповідь М.Залізника в основному базувалася на порівняльному аналізі програм українських соціалістів-революціонерів та російських соціалістів-революціонерів. Він чітко заявив, що програма всеросійської партії соціалістів-революціонерів у справі земельного питання “не відповідає потребам України” [21, с.169,]. Також було висловлено думку, що українські соціалісти-революціонери повинні вимагати скликання Українських Установчих Зборів. Більшість присутніх підтримала ці погляди, за винятком представників всеросійської партії соціалістів-революціонерів. Навіть при тому, що програму не було прийнято, учасники з'їзду визнали його “Установчими Зборами партії Українських соціалістів-революціонерів” і обрали Головну Раду (свого роду Центральний Комітет), до складу якої увійшли, серед інших, М.Залізник і Ю.Квасницький.

Задумавши створення партії, Головна Рада розсилала своїх агітаторів по селах, містах, різних навчальних закладах, які засновували численні партійні групи. Наприклад, були створені групи в Родомислі, Коростишеві, Глухові на Київщині, а також у Валках, Золотоноші, Новій Олександрії на Харківщині. Крім того, організації з'явилися в Рівному серед солдат і в Харкові серед студентів університету.

Проте, через опір реакційних сил, партії не вдалося організаційно оформитися. У серпні 1907 року поліцією була розгромлена активна Родомисльська організація, особливо відома своєю видавницькою діяльністю [95, с.14]. Близько 30 осіб були арештовані. Пізніше відбулись арешти й у інших місцях, і врешті-решт Головна Рада була розгромлена, а М.Залізник і Ю.Квасницький – заарештовані. Незважаючи на це, спроби українських

есерів вести революційну роботу не припинилися. У 1908 році почала діяти група під керівництвом В.Чехівського на Чернігівщині. У відповідь на заклик Головної Ради УПСР у серпні 1911 року “відновити старі організації і створити нові”, з початку 1912 року було відновлено діяльність Київської і Харківської організацій. Г.Одинцем були створені українські есерівські групи в Полтавській та Чернігівській губерніях.

Організації виникли у таких містах, як Полтава, Миргород, Лубни, Рівне і Чернігів. Деякі з цих організацій розпочали взаємодію (наприклад, Полтава – Харків, Київ – Чернігів – Ніжин), утворюючи місцеві районні об'єднання. До 1914 року групи українських есерів з'явилися за межами України, включаючи москву, гетербург і Дерпт.

Головна Рада УПСР, очолювана М.Залізняком, який втік з в'язниці в червні 1908 р., перейшла на позиції самостійності в національному плані, але не вплинула на формування політичних поглядів українських есерів у Наддніпрянщині [21, с.170].

У лютому 1915 року Київська організація розпочала випуск першого друкованого органу УПСР, часопису “Боротьба”, під редакцією М.Ковалевського та з участю С.Єфремова, Л.Ковалева, Л.Полянського. У цьому часописі був опублікований “Проект програми У.С.Р”, який був прийнятий Київською організацією українських соціалістів-революціонерів. У цьому проєкті основною метою було проведення загальноросійських Установчих Зборів для введення політичних свобод і закріплення основ демократизації росії. Українські есери вважали, що цей процес приведе до децентралізації і “драгоманівської” федералізації суспільства. Вони прагнули до створення “союзу вільних національних і краєвих федерацій” під управлінням спільного парламенту. Конкретним завданням для вирішення національних проблем в Росії було встановлено розвиток національно-краєвих автономій. Щодо України, запропоновано скликати український установчий сейм для розробки та втілення національно-територіальної автономії. Київська організація українських есерів віддавала перевагу

встановленню автономії в Україні “знизу”, через розвиток внутрішньо-регіональних революційних сил та народної ініціативи після демократизації росії, а не “зверху”, шляхом рішення загальноросійського законодавчого органу. Важливо відзначити, що українські есери пов'язували вирішення соціальних питань із здійсненням національного визволення [8, с.205].

Після повалення самодержавства під впливом нових реалій революційного руху ідеологічні настанови українських есерів зазнали змін. Ці зміни в більшій мірі відбулися під впливом “правобережців” – правої течії в УПСР, і в меншій – “лівобережців”, особливо через їх об'єднання з “правобережцями” в рамках однієї партії.

Загальнопартійна позиція стосовно федерації та автономії вперше висловилася на Установчому з'їзді УПСР у квітні 1917 року. Важливо відзначити, що ця позиція не була постійною, а змінювалася в залежності від суспільно-політичної ситуації. За матеріалами Установчого з'їзду УПСР, українські есери визнавали негайне переведення в життя широкої національно-територіальної автономії України як найбільшу потребу українського народу. Розробка цієї автономії та її втілення покладалися на територіальну Українську установчу раду, і при цьому загальноросійські установчі збори повинні були санкціонувати цей процес.

В квітні 1917 року позиція УПСР в питанні автономії та федерації була подібною до позиції УСДРП, з різницею, що територіальна Українська установча рада отримала назву Всеукраїнських Територіальних Зборів. За документами ЦК УПСР, автономія для українських есерів означала право українського народу самоуправлятися та порядкувати своїм краєм через свою Народню Раду (Сейм), що мав вирішувати різноманітні культурні та соціально-економічні питання. Влада центрального народного парламенту федерації повинна була обмежуватися лише питаннями громадянських свобод, зовнішніх відносин та управління фінансами [84, с.189].

Для есерів вирішення соціально-економічних питань було пов'язане з встановленням автономного управління. Треба відзначити, що до другої

половини 1917 року ідеологія УПСР не вбачала у створенні української республіки як суверенного державного утворення. Українські соціалісти в перших місяцях революційних подій відмовлялися від думки про створення власної держави і спрямовували свої зусилля на виборювання визнання права центральних російських органів на автономії.

У боротьбі за автономію та визначення компетенції України, українські соціалісти вживали стратегії “тиску знизу”. Це включало створення національних представницьких організацій, таких як УЦР або Всеукраїнські ради селянських, військових та робітничих депутатів, які виступали як суб’єкти політичного тиску [70, с.22].

Програма УПСР пропагувала об’єднання всіх прошарків працюючого люду для визнання їх як єдиного трудівничого класу та досягнення соціального перевороту через організовану боротьбу. Однак особливий акцент робився на трудовому селянстві як головній силі революції, враховуючи його ключову роль в українському русі. Українські есери вважали селянство основою українського суспільства, тому особливу увагу приділяли організації та представництву інтересів селянства [8, с.183].

В умовах постсамодержавного капіталістичного суспільства українські соціалісти-революціонери вважали перебудову суспільства на соціалістичних засадах можливою як через революційний, так і через державно-соціальні реформи, хоча вони виражали виразну схильність до революційного шляху. Наприклад, у програмі УПСР було зазначено, що партія зробить все можливе, щоб часткові соціальні реформи не відволікали працюючі маси від їхнього кінцевого ідеалу, активно протистоїть соціальному реформізму і захищає чистоту революційного принципу.

Українські есери у своїй програмі виступали за “диктатуру революційної демократії” або, як вказував один з головних ідеологів УПСР М. Шаповал, “диктатуру трудової демократії” (влада повинна бути у руках лише працюючих мас, організованих на принципах демократії).

Зазначимо, що за логікою укладачів есерівської програми, диктатура трудової демократії мала бути одночасно і засобом, і метою реалізації соціального перевороту, оскільки народні маси ще не були готові до прийняття соціалізму. Це передбачало, що спочатку треба пройти підготовчий, демократично-парламентський етап. На III з'їзді в грудні 1917 року есери прийняли рішення про організацію системи влади в Україні за класовим принципом, але одночасно виразили підтримку необмеженій демократії Українських Установчих Зборів, вказуючи це у контексті вирішення національного питання [8, с.185].

Однак, через затримку соціального перевороту через прихід німецьких військ, есери фактично повернулися до демократично-парламентських засад своєї програми, розробляючи проект демократичної конституції для Української Центральної Ради. Пізніше, під час Директорії, есери, які вже відмовилися від лівої частини своєї партії, відчули близькість і неминучість соціального перевороту, в результаті чого вони прийняли принцип трудової організації влади в січні 1919 р.

Революційні події 8-15 березня 1917 року в Петрограді, створили нові можливості для українського соціалістичного руху. В порівнянні з попереднім періодом, коли українські соціалісти обмежувалися теоретичною роботою та обмеженими пропагандистськими акціями, нові умови дозволили їм розширити рамки діяльності та збільшити можливості для досягнення своїх цілей [35, с.254].

Однією з першочергових задач для українських есерів у нових умовах стало організаційне питання. Станом на весну 1917 року Українська партія соціалістів-революціонерів практично не мала партійно-організаційної структури. У нових умовах важливою стала активізація українських соціалістичних сил.

Перший у 1917 р. (17-18 квітня) всепартійний форум УПСР отримав назву Установчого з'їзду, хоча його учасники усвідомлювали, що УПСР існує всього лише десять років. Поміж учасників Установчого з'їзду були

представлені Полтавська, Харківська, Чернігівська, Волинська, Подільська та Катеринославська організації. Кількісно переважали представники Київської і, у меншій мірі, Полтавської організації, що відзначилося в складі обраного ЦК (7 з 9 членів представляли Київ, а 2 – Полтаву). Незважаючи на це, Установчий з'їзд УПСР заклав важливі основи для подальшого розвитку партії, визначивши загальну позицію з ключових питань програмного характеру і прийнявши партійний статут, який встановив основні принципи партійної організації.

Щодо співпраці чи об'єднання УПСР з іншими політичними силами, учасники з'їзду висловили бажання об'єднатися з УСДРП. Крім того, українські есери розраховували на співпрацю з усіма “соціалістично-федералістичними” партіями всіх народів росії, які, на їхню думку, “з огляду на спільність завдань”, повинні об'єднати свої сили та утворити центральний міжнародний орган (раду) федералістів.

Щоб забезпечити автономію України та федералізацію російської держави, учасники Установчого з'їзду УПСР вирішили співпрацювати "разом з іншими українськими федералістичними партіями". Варто відзначити, що при цьому не було вказано на Українську Центральну Раду, яка вже об'єднувала представників різних ідейних течій українського руху за Дніпром та в цілому підтримувала федералістичні принципи. УПСР, в свою чергу, займала.

УПСР, зокрема, стояла перед викликом чітко визначити свою програму, і це питання виникло після Установчого з'їзду партії. Ліві та праві течії в українському есерівському русі розкрили свої позиції, проте УПСР узагальнювала їх на своєму II з'їзді у серпні 1917 року, де радикалізація позицій стала видимішою [22, с.154].

Впливовий діяч українського есерівського руху, член УЦР П.Христюк, вказував на радикальність УПСР у порівнянні з УСДРП, стверджуючи, що їхні позиції були “лівішими внесених соціал-демократами” [34, с.115]. Причинами радикалізації українських есерів у питанні національної політики

стало невдоволення Тимчасового уряду стосовно національних вимог Центральної Ради та ворожість російських соціалістів до боротьби українського народу за свої права. Це спричинило пропозиції розривати відносини з Тимчасовим урядом та самостійно реалізовувати “автономію”. Навіть представник “лівобережців” Г.Михайличенко висловив думку, що “влада на Україні повинна бути в українських руках” [20, с.108].

Членство УПСР станом на 1918 р.налічувало близько 40528 осіб. Ця цифра впливає з даних, наведених секретарем ЦК УПСР Г.Товмачівим на 9 квітня 1918 року. Згідно з цими даними, на території Наддніпрянщини та інших областей було зареєстровано 285 організацій, але тільки 68 налічували 6010 членів, 103 організації в армії - 23256 членів, і 5 організацій за кордоном - 209 членів. Лише ці 176 організацій (29475 осіб) відповідали стандартам партії і вважались стовідсотковими членами. Залишки 109 організацій зареєстровано, а їхні члени, хоч і не повноцінні, також вважались членами УПСР і нараховували близько 11053 осіб. Отже, загальна чисельність УПСР становила близько 40528 осіб.

Г.Товмачів також вказував на існування організацій українських есерів, не пов'язаних з ЦК УПСР, кількість яких, за його словами, не була меншою за зареєстровані. Проте ці організації слід розглядати не як партійні, а лише як прихильників УПСР або “співчуваючих”.

Щодо впливу УПСР на Наддніпрянщині, його розглядали за кількістю близько 5697845 чоловік, що становило 66,9% від усіх голосів на виборах до Всеросійських Установчих зборів або 37,5% від загальної кількості виборців. У цей період УПСР перевищувала УСДРП за чисельністю майже у 9 разів та впливом на населення Наддніпрянської України - у 30,5 разів.

Позиція українських есерів у гетьманському режимі була сформована на травневому з'їзді під Києвом.

На IV з'їзді УПСР, де ліві та праві тенденції були майже рівнозначними, була прийнята резолюція, що визнавала несилю соціалістичних елементів і виступала за боротьбу за демократизацію влади та

соціального життя в Україні через органічну та довготривалу роботу. Позиція правого крила української есерівщини співпадала із стратегією української соціал-демократії, орієнтуючись на легальність партійної діяльності в умовах гетьманату [34, с 117].

Представники лівої частини УПСР мали зовсім інші погляди, відкидаючи можливість легальної партійної діяльності і наголошуючи на революційно-повстанській тактиці. Ці погляди були відображені в “Платформі ЦК УПСР”, прийнятій 3 червня 1918 року. Ліві рішуче виступали проти будь-якого угодовства з гетьманською владою, покладаючи своєю метою викликати революцію та оголошуючи гасло революційного повстання для повалення реакційного уряду і захоплення влади демократією. На відміну від цього, праві українські есери висловлювали підтримку організації влади за демократичним принципом та створенням місцевого самоврядування, парламенту та Українських Установчих зборів.

Все це призвело до розколу в УПСР, зумовленого різним ставленням її членів до партійної тактики. У липні 1918 року українські есери, які підтримували легальну існування партії, у Києві створили Організаційний комітет Центральної фракції, який очолив Н.Григорійв [10]. Цей комітет відновив структуру УПСР та вплинув на організації Селянської спілки. Ліві есери, які відхиляли підпільну діяльність, опинилися поза межами УПСР. На осінь 1918 року УПСР (центральна течія) мала великий вплив серед селянства, тоді як УПСР (боротьбисти) не мала серйозної підтримки селян, що було наслідком її підпільного існування.

Невдовзі після закриття Конгресу 28-29 січня 1919 року у Києві відбулася Конференція УПСР, яка, хоча спочатку планувалася як з'їзд, змінила свій статус через недостатню представницькість (близько 58 делегатів). Незважаючи на це, конференція фактично виконувала функції з'їзду. Вона відрізнялася від фракції УПСР (ц.т.) на Трудовому Конгресі тим, що не мала розбіжностей серед українських есерів.

Після доповіді І.Лизанівського, яка висвітлювала перехід партії до радянських (трудорадівських) позицій, конференція прийняла відповідну резолюцію. У цій резолюції стверджувалося, що Велика Українська Революція стала соціальною, і для збереження досягнень соціальної революції необхідно передати владу класовим органам, а саме Радам Селянських та Робітничих Депутатів. Конференція закликала партійні комітети створювати на місцях ради депутатів селян та робітників, не допускаючи захоплення влади.

Конференція підтвердила заяву фракції УПСР на Трудовому Конгресі про відмову від відповідальності за урядову політику, додаючи, що участь її членів у урядових органах не повинна заважати формуванню класових органів [85, с.206]. В останній день конференції було обрано Центральний Комітет УПСР з 10 членів.

Важливо відзначити, що на есерів також впливали члени УРП, і під їхнім впливом есери почали сприймати демократизм більш позитивно. Галицькі сили, зокрема, прагнули підтримати УПСР та зміцнити їх вплив у Наддніпрянщині через політично виховані кадри. Таким чином, радикали спробували забезпечити свою активну участь у політичному житті Наддніпрянщини. Згідно з узгодженнями між УПСР і УРП стосовно контактів, їх представники отримали можливість участі у роботі керівних органів контактуючої партії з дорадчим голосом. Передбачалося утворення спільних комісій для вирішення питань, пов'язаних із виданням літератури та агітацією. Також, планувалося здійснення призначень партійних кадрів на державні та адміністративні посади шляхом взаємодії. Зокрема, уговор включав положення про залучення радикалів до роботи у господарських інституціях, зокрема кооперативах, на які УПСР мала вплив. Хоча співпраця між УПСР і УРП не призвела до очікуваних результатів через поразку національних соціалістичних сил українською революцією, вона мала свої позитивні наслідки і тривала після завершення революції.

Отже, становлення УПСР визначалася, з одного боку, як продовження та розвиток політичного етапу українського національного руху, а, з іншого боку, як результат поширення соціально-визвольних ідей з Західної Європи на Наддніпрянщину. Виховання української революційної інтелігенції на основі традицій українського національно-визвольного руху визначало пріоритетність національної справедливості у їхній ієрархії цінностей. З урахуванням особливостей українського руху, який надавав “соціальне звучання” національному питанню, свідомість молоді наддніпрянської революційної інтелігенції стала природнім ґрунтом для прийняття соціалістичних ідей з Заходу. Українські есери відстоювали інтереси всіх працюючих класів, однак, основний акцент покладали на трудове селянство як на головну рушійну силу. Соціальний аспект Української революції, в ідеології партії, залежав від реалізації національного аспекту. У справі політичної стратегії есери, здебільшого, підтримували якнайшвидше перетворення суспільства на соціалістичних засадах, комбінуючи реформи і революційні заходи.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ВТІЛЕННЯ ПРОГРАМНИХ ЗАСАД УПСР В УМОВАХ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ.

Після організаційного оформлення УПСР почала претендувати на роль провідника революції в Наддніпрянщині. Можливість участі на партійному рівні в Українській Центральній Раді (УЦР) як крайовому представницькому органі влади стала реальністю. На той момент окремі есери вже брали участь у роботі УЦР, хоча їх делегування на той момент не було офіційно санкціоновано партією, це була індивідуальна, але не партійна участь, оскільки офіційного схвалення з боку партії ще не було. До складу УЦР увійшло 9 українських есерів.

Після проведення Українського Національного Конгресу у квітні 1917 року, на якому переобрали Українську Центральну Раду (УЦР), вона перетворилася на представницький орган українського населення Наддніпрянщини. Незважаючи на те, що формально партія есерів отримали обмежену кількість місць (УПСР – 35), після перевиборів УЦР українські есери отримали 17 місць. Представники УПСР включали Й.Маєвського, П.Христюка, К.Коржа, М.Шрага, М.Біляшівського, Г.Одинця, М.Ковалевського, Н.Григор'єва, В.Приходька, П.Ведибіда, Л.Ган, С.Березняка, Ю.Охримовича, О.Севрюка, М.Салтана, М.Чечеля, П.Чижевського. Таким чином, українські есери склали 13,8% від усього складу УЦР [19, с.39].

Кадровий склад УПСР відзначався молодістю. Партії бракувало досвідчених інтелектуальних сил і старих політичних діячів, що призвело до того, що українські соціалісти-революціонери уступали впливові позиції в УЦР українським соціал-демократам. Це було особливо помітно в Генеральному Секретаріаті.

З кінця травня 1917 року Українська Центральна Рада, відзначаючись виключно національно-демократичними цілями, розширила сферу діяльності та почала переосмислення своєї ролі. Після проголошення Першого Універсалу Центральної Ради та створення Генерального Секретаріату

розширення сфери діяльності стало очевидним (див. Додаток А). Центральна Рада почала розглядати не лише національні питання, але й економічні та соціальні питання. Таким чином, її роль перетворилася на більш загальну, стаючи національним Сеймом, де обговорювалися і розв'язувалися різні питання, які виникали в суспільстві.

Радикалізація позиції українських есерів у національному питанні не повністю відобразилася в їхній практичній діяльності. Наприклад, голова ЦК УПСР М.Ковалевський висловив підтримку Другого Універсалу, прийнятого на основі угоди з Тимчасовим урядом, вважаючи його уступкою з боку УЦР [84, с.134]. Причини того, що радикалізація та негативне ставлення до Тимчасового уряду не повністю вплинули на дії УПСР в УЦР, полягали у опозиційній свідомості її членів та певних обставинах, що призвели до відмови від реалізації радикальних позицій у практиці.

Наприклад, на засіданні УЦР 13 липня 1917 року голова УПСР М.Ковалевський визначив: “Ми дотепер були силою, що висловлює протест” [13, с.183]. Опозиційна свідомість, яка характеризується критикою та тиском на існуючу владу, але не самостійним здійсненням необхідних змін, була властивою УПСР. З іншого боку, в УПСР не дотримувалася субординація, або точніше, механізм дії партії відрізнявся від того, що було зафіксовано в її статуті. Це полягало в домінуванні волі фракції українських есерів в УЦР порівняно з ЦК партії.

Така ситуація виникала через специфічну ієрархію орієнтацій соціальних дій більшості українських есерів (“лівобережців” та центристів) [77, с.94]. Як автономісти, вони очікували легітимізації своїх політичних дій та отримання права на владу від Тимчасового уряду, центральної, хоча й тимчасової, установи в росії. У ієрархії орієнтацій соціальних дій більшості українських есерів УЦР стояла на другому місці, оскільки через неї вони взаємодіяли з Тимчасовим урядом. Таким чином, фракція українських есерів в УЦР мала більший вплив у партії, ніж ЦК. Об'єкт політики УПСР, тобто

українське селянство, робітники та трудова інтелігенція, займав третє місце в ієрархії орієнтацій.

Активність УПСР виявилася неадекватною та неефективною в реалізації програмних завдань. Однією з причин було очікування підтримки своїх вимог від Тимчасового уряду, оскільки українські есери не були здатні самостійно приймати владу через свою опозиційну свідомість.

Для УПСР, як партії, в основному селянської, найважливішим було земельне питання, хоча його місце в програмі було не найвищим. Вирішенням цього питання для УПСР було соціалізація землі, яка передбачала припинення приватної власності на землю та її виключення з товарообміну. Усі землі в Україні, визначені як Український Земельний Фонд, повинні були перейти “без викупу в користування всього трудового народу”, керуватися “через сільські громади, волосні, повітові, крайові та всеукраїнські земельні комітети” [31, с.14].

Початковим кроком у вирішенні земельного питання було прийняття III Універсалу. Цей документ анулював “право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі” на території Української Народної Республіки. Зазначалося, що ці землі є власністю трудового народу і повинні перейти до нього без викупу. У цьому контексті, Українська Центральна Рада делегувала генеральному секретареві по земельних справах завдання розробити закон про управління земельними комітетами, обраними народом, цими землями до Українських Установчих зборів.

Однак генеральний секретар земельних справ М.Савченко-Більський, не погоджуючись з положенням Універсалу щодо земельного питання, подав у відставку. Його обов'язки перейшли до товариша генерального секретаря Б.Мартоса. Під його керівництвом готувався законопроект, який потім був представлений на розгляд восьмої сесії УЦР. Хоча текст законопроекту не

зберігся, аналіз виступів його прихильників, опонентів та самого Б.Мартоса вказує на його суперечливість.

Законопроект Б.Мартоса передбачав скасування власності на землю, але забезпечував недоторканість господарств, які мали 40 десятин. Продаж та передача землі приватним особам заборонялися, але земельні комітети могли передавати її в оренду, а отримані кошти використовувались для забезпечення земельних комітетів [6, с.422].

Есери висловили свою протест щодо цього законопроекту. Українська та російська есерські фракції представили до розгляду у Центральній Раді резолюцію, відому як "формула переходу", яка вважала законопроект Б. Мартоса несумісним із інтересами трудового селянства України. У резолюції закладено створення фракційної комісії для "розробки нового закону", основним принципом якого повинно було стати повне відмінення приватної власності на землю та її соціалізація.

Незважаючи на резолюцію, Б.Мартос був звільнений з посади генерального секретаря земельних справ, і на його місце був призначений український есер Олександр Зарудний. Комісія, створена відповідно до резолюції, фактично складалася переважно з есерів і виробляла новий законопроект, який був прийнятий Тимчасовим земельним законом 30 січня 1918 року.

Цей закон, за словами українського есера М. Шаповала та згідно з документами українських земельних комітетів, був відомий як закон про соціалізацію землі. Навіть якщо сам термін "соціалізація" не згадувався у ньому, він фактично ґрунтувався на принципах соціалізації. Це видно, принаймні, з бажання мінімізувати втручання держави в земельні відносини та надання широких повноважень органам місцевого самоврядування, земельним комітетам та сільським громадам [17].

Згідно з законом, право власності на всі землі в Українській Народній Республіці (УНР) анулювалося без викупу, а їх оголошувалося "добром" народу. Управління міськими землями передбачалося для органів місцевого

самоврядування, а іншими - для сільських громад, волосних, повітових і губернських земельних комітетів, що повинні були гарантувати права громадян на користування землею. Земельні комітети мали передавати землі в приватно-трудове користування сільським громадам та добровільно створеним товариствам. Для приватно-трудова господарств визначалася “така площа землі, на якій сім'я або товариство, займаючись господарюванням звичним для своєї місцевості, могли б отримати достатню кількість ресурсів для задоволення своїх потреб і підтримання господарства. Ця норма не повинна бути більшою, ніж та кількість землі, яку може обробляти сім'я або товариство власною працею” [17]. Визначення цієї норми мало здійснюватися земельними комітетами і сільськими громадами під керівництвом та зі затвердженням центрального органу державної влади.

Закон про землю також визначав, що “немає необхідності в оплаті за користування землею” і “право на користування може передаватися у спадщину”. Землі трудових власників і орендарів залишалися в користуванні на їх бажання та вирішенням волосних земельних комітетів, які говорили про лишки землі чи додаткові доходи з неї через “розселення і переселення або зміни меж ділянок і їх розмірів” [6, с.422]. Таким чином, цей закон можна вважати в цілому законом про соціалізацію землі.

Втім, прийняття цього закону не мало практичного значення, оскільки воно відбулося перед приходом більшовиків до Києва, і стало відомим широкій українській громадськості лише у середині-кінці березня 1918 року, за місяць-півтора до падіння влади УЦР.

Більшість із українських есерів, як підтвердив II з'їзд УПСР, теж пропагувала “скасування постійної армії і заміну її народною міліцією”. Однак, навіть якщо чисельний вплив українських есерів серед військових загалом перевищував вплив українських соціал-демократів, вони відігравали менш помітну роль у керівництві українським військовим рухом та визначенні військової політики України.

Щодо робітничого питання УПСР вбачала вирішення робітничого питання в прийнятті законодавства з охорони праці, встановленні максимального 8-годинного робочого дня та мінімальної заробітної платні, а також введенні страхування робітників за рахунок підприємців, створенні робітничих інспекцій, промислових судів та бірж праці.

Розглядаючи роль УСДРП та УПСР у формуванні політики УЦР, можна зауважити, що спочатку українські соціал-демократи переважали в представництві, але пізніше УПСР стала найчисленнішою партією, що мала представників в УЦР. Наприклад, на п'ятій сесії УЦР фракція УСДРП налічувала 43 особи, тоді як УПСР - близько 100 осіб (або потенційно 150 з урахуванням неприсутніх селянських і військових депутатів) [36, с.44].

Рада селянських депутатів, головною частиною якої були члени Селянської Спілки, в основному перебувала під впливом українських есерів. Щодо Ради військових депутатів, то вона також була переважно під впливом українських есерів, включаючи значну кількість українських військових. На п'ятій сесії Центральної Ради, де присутні голосували усього 198 чоловік (в той час як формально УЦР включала 399 чоловік), представництво УСДРП складало 21,7%, а УПСР - приблизно 50%. Це пояснює, чому на цій сесії головним чином приймалися резолюції, внесені фракцією українських есерів, і як це сприяло ухваленню рішення про організацію Українських Установчих зборів.

На п'ятій сесії комітет УЦР розширив свій склад з 20 до 40 осіб і отримав право вирішувати "всі негайні справи, що належать до компетенції Центральної Ради" у міжсесійний період, називаючи себе "Малою радою". Учасники Малої ради включали представників УСДРП та УПСР, але розподіл місць в органі змінювався. Наприклад, на момент голосування за IV Універсал фракція українських есерів у Малій раді налічувала 17 осіб, тоді як фракція українських соціал-демократів мала 11 осіб. Усього у Малій раді було 58 осіб, і хоча її повний склад ніколи не збирався повністю, вона приймала рішення навіть при відсутності частини членів.

На шостій сесії УЦР завдяки робітничим депутатам фракція УСДРП потенційно збільшилася до 113 осіб, а фракція УПСР - до 180 осіб. Проте, у зв'язку з відсутністю частини членів УЦР, які не брали участь в голосуванні, реальна кількість учасників голосування була менше. Таким чином, на шостій сесії УСДРП мала приблизно 70 осіб, а УПСР - близько 125 осіб, що становило відповідно 19,8% і 35,3% від тих, хто фактично голосував[36, с.44].

На восьмій сесії Української Центральної Ради (25-30 грудня 1917 року), українські соціал-демократи склали 64 особи у фракції, тоді як фракція українських есерів нараховувала приблизно 100 чоловік, що відповідало 25,3% і 39,6% відповідно. Те, що фракція українських есерів була найбільшою та мала більше третини голосів, створило передумови для висунення резолюцій на восьмій сесії, які вони підтримали завдяки російським есерам та представникам Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії [6, с.285].

На дев'ятій сесії Української Центральної Ради (28 січня-7 лютого 1918 року) право ухвального голосу використали 237 осіб. У відміну від восьмої сесії, на дев'ятій не виникло протистояння між українськими соціал-демократами та есерами, і їх фракції голосували разом, маючи загалом навіть більше 60% голосів. На цій сесії фракція українських соціал-демократів налічувала близько 40 осіб, а фракція українських есерів - близько 98 осіб. Інформація про чисельність цих фракцій впливає з даних про кількісно-фракційний склад Малої ради після її доповнення на дев'ятій сесії УЦР, згідно з бажанням фракції українських есерів "перевибрати Малу раду пропорціонально до складу Центральної Ради", яке висловив М.Шраг (див. Додаток Е) ще на засіданні Малої ради 25 січня 1918 року.

Навіть при тому, що більшість у Українській Центральній Раді та Малій Раді належала українським есерам, протягом 1917 року українським соціал-демократам майже завжди вдавалося захищати реформістський курс в політиці українського уряду, не зважаючи на революційні тенденції

українських есерів. Це пояснювалося тим, що в провідних посадах у Генеральному секретаріаті переважали українські соціал-демократи, які отримували підтримку своєї реформістської позиції серед представників партії соціалістів-федералістів, як у самому секретаріаті, так і в Малій Раді.

Ліві українські есери, які також намагалися брати участь в радянських органах після встановлення більшовицької влади в Києві, фактично спрямовували свою діяльність на протидію політиці більшовиків в Україні. Після повернення Центральної Ради до Києва, ліві та праві українські есери знову об'єдналися в одну партію, погоджуючись, що захоплення більшовиками України загрожує знищенням соціальних і національних досягнень революції.

Таким чином, партія залишалася єдиною, хоча деякі ліві есери продовжували висловлювати підтримку радянської влади.

У січні 1918 року український есер В. Голубович (див. Додаток Г), очолив новий уряд [91, с.144]. Склад уряду майже повністю складався з українських есерів або їм прихильних. Проте, згідно з різноманітними поглядами у Центральній Раді, не вдалося домовитися щодо складу кабінету, і ліві та праві есери мали відмінні думки щодо стратегії. Внаслідок технічних труднощів та невдач угоди між угрупованнями Центральної Ради, уряд Голубовича був змушений переїхати до Житомира вже 7 лютого 1918 року. Після підписання мирної угоди з Четверним союзом українська делегація звернулася до австрійців та німців, просивши військової допомоги для України. Однак у німців та австрійців були власні плани, і вони відмовилися надавати допомогу у вигляді українських дивізій із полонених. Замість цього вони вимагали встановлення контролю над українським хлібом, використовуючи для цього власні військові сили. Рада народних міністрів прийняла таке рішення під тиском обставин 12 лютого 1918 року. Це призвело до офіційного вторгнення німецьких військ до України та, в кінцевому підсумку, до поразки УЦР.

Під час п'ятої сесії УЦР українським есерам вдалося провести рішення щодо скликання Українських Установчих зборів, не дивлячись на опір фракції УСДРП [35, с.255]. Проте, через контроль соціал-демократів над Генеральним секретаріатом, це рішення не знашло належної уваги. На шостій сесії УЦР українські есери виявили можливість повернутися до питання Українських Установчих зборів, пропонуючи створити комісію для їх підготовки. Спільна резолюція есерів та соціал-демократів була прийнята на шостій сесії, в якій стверджувалося, що Українська Центральна Рада повинна скликати Українські Установчі збори як найближче завдання, а комісія повинна розробити виборчу ординацію.

Проте, діяльність комісії була паралізована через відсутність представників національних меншостей. Після повернення української влади до Києва на початку березня 1918 року виявилось, що проведення виборів стало ускладненим через політичне та військове протистояння між Центральною Радою і Народним Секретаріатом. У семи з 13 округів вибори не відбулися. Це призвело до дискусії в українській соціал-демократичній та есерівській пресі щодо можливості скликання Українських Установчих зборів. Щодо УПСР, ліва більшість його ЦК (лівобережці) виступила проти скликання Українських Установчих зборів і запропонувала восени скликати парламент, провести з'їзди селян і робітників, на яких оновити склад Центральної Ради [77, с.95]. Правобережці, навпаки, підтримували негайне скликання Українських Установчих зборів. М. Шраг, представник правобережців, на засіданні Малої ради 11 квітня пропонував резолюцію про скликання Українських Установчих зборів 12 травня 1918 року на підставі січневих виборів. Українські соціал-демократи протиставилися цій резолюції, вимагаючи скасування результатів січневих виборів і проведення нових виборів до Установчих Зборів 12 червня. Українські есери отримали на Українських Установчих зборах 139 мандатів із 209, тоді як українські соціал-демократи отримали всього 2. За результатами голосування була прийнята резолюція українських есерів, і Українські Установчі збори було

скликано на 12 травня. Однак через той час влада в Україні перейшла до гетьмана П. Скоропадського, що спирався на військову силу Німеччини та Австро-Угорщини, і Українські Установчі збори не вдалося провести визначений день.

Праві українські есери в вимагали в Гетьманаті повної демократизації режиму через відновлення органів самоврядування, повернення громадських свобод, утворення уряду народної довіри, скликання Тимчасової Державної Законодавчої Ради та проведення виборів Українських Установчих Зборів не пізніше кінця 1918 року для ухвалення конституції. Ці вимоги фактично передбачали ліквідацію гетьманського режиму шляхом мирних засобів та відсторонення П.Скоропадського від влади. Однак генерал Скоропадський та його прихильники відкидали ці вимоги, намагаючись приглушити будь-яку можливість опору української демократії через репресії та терор.

На початку серпня 1918 року відбулося утворення Українського Національного союзу (УНС), який покликаний був об'єднати антигетьманські українські сили на національній основі. До складу УНС увійшли УПСР (центральної течії), УПСФ, УПСС, УТП, Селянська спілка (з рівноправним представництвом поряд із партіями) та інші громадські організації. 15 вересня 1918 року головою УНС став В. Винниченко [86, с.102]. Це було ініційовано саме ним та українським есером М. Шаповалом (див. Додаток Д), які вважали, що УНС повинен організувати антигетьманське повстання. Початок цій справі був покладений 27 жовтня 1918 року, і це було рішенням не лише відомих діячів, а й центральних організацій партій. В цей період були проведені консультації з керівниками українських військових формувань, які взяли участь у повстанні. Згодом Центральне Бюро УПСР підтримало рішення про повстання, що було оголошено 30 жовтня. Намагання домовитися щодо повстання з лівими українськими есерами (боротьбистами) були невдалими. Боротьбисти прагнули очолити повстанський рух, орієнтуючи його на класову боротьбу з метою

встановлення диктатури пролетаріату та всесвітньої революції. Проте, через брак ресурсів, ці спроби залишилися невдалими.

13 листопада в Києві відбулося таємне засідання представників політичних партій УНС, Селянської спілки та війська, на якому була утворена Директорія - революційний орган для керівництва антигетьманською боротьбою. Головою Директорії був обраний В. Винниченко, а членами стали С. Петлюра (представник УСДРП та січових стрільців), Ф. Швець (представник Селянської Спілки та УПСР (ц.т.)), П. Андрієвський (представник УПСС) та А. Макаренко (представник Спілки залізничників) [86, с.103]. Хоча П. Андрієвський та А. Макаренко були обрані тимчасово, вони фактично стали постійними та повноправними членами.

Антигетьманське повстання завершилося зреченням гетьмана П. Скоропадського 14 грудня 1918 р.

Наради українських політичних сил разом із Директорією у Вінниці в грудні 1918 року були присвячені вирішенню питання про принципи та форми нового, постгетьманського етапу Української революції. Державна нарада, яка відбулася 12-14 грудня 1918 року, об'єднала Директорію та представників УСДРП, УПСР (ц.т.), УПСС та інших організацій.

Пропозиція лівих українських соціал-демократів не отримала підтримки як в інших чотирьох членах Директорії, так і серед інших представників різних політичних сил, включаючи члени Української партії соціалістів-революціонерів, Селянської спілки та більшості українських соціал-демократів, які нахилилися до демократизму і висловлювали підтримку скликанню Українських Установчих зборів. Тоді В. Винниченко, шукаючи компромісу, пропонував створення системи влади в УНР на основі трудового принципу, що передбачав представництво тих соціальних груп в органах влади, які не засновані на експлуатації найманої праці [9, с.283]. Тоді В.Винниченко, йдучи на компроміс, запропонував створення системи влади в УНР за трудовим принципом, що передбачав представництво тих суспільних

груп в органах влади, які не існують за рахунок експлуатації найманої праці. Вищим органом влади в УНР мав стати Трудовий Конгрес.

Зазначимо, що при прийнятті "трудового принципу" організації влади, представники української есерської центральної течії виходили з бажання зберегти єдність національного фронту і, таким чином, визнавали пріоритетність національних цілей Української революції перед соціальними.

З 22 по 28 січня 1919 року в Києві проходив Трудовий Конгрес (офіційно відомий як Конгрес Трудового Народу України) з участю близько 320 делегатів. Різні політичні групи пов'язували його діяльність як найвищого представницького органу України, зокрема, з визначенням форми влади на її території [19, с.42].

Фракція Української партії соціалістів-революціонерів налічувала 158 осіб і була найбільшою на Конгресі, але через розбіжності між українськими есерами вона не могла ефективно використовувати свою чисельну перевагу. Більшість делегатів центральної течії есерів підтримувала трудовий принцип у владі, але були розбіжності щодо форми влади, деякі схилилися до демократично-парламентських форм. Прихильники трудових рад, які склали більшість, не досягли згоди щодо конструкції влади. Також існувала різниця в підходах до ролі Директорії в системі влади.

У відповідь на резолюцію, запропоновану українськими соціал-демократами на Трудовому Конгресі, українські есери центральної течії виступили з заявою, в якій вказали, що у прийнятій резолюції не враховано положень Декларації есерівської фракції. УПСР зазначила, що не може нести відповідальність за урядову політику, хоча не переходить в опозицію, дозволяючи своїм членам брати участь в урядових органах.

На основі прийнятої резолюції Трудового Конгресу, представленої українськими соціал-демократами і частиною фракції українських есерів, були розроблені (П.Феденком і І.Мазепою) та прийняті "Універсал Трудового Конгресу до українського народу" та Закон "Про форму влади на

Україні”. Згідно з цими документами Конгрес завершив свою роботу, обравши постійні комісії з законодавчою підготовкою та контролем.

Усвідомлюючи необхідність протидії окупації України радянськими військами, есери центральної течії підтримали курс Директорії на переговори з Антантою. Це виявилось в прийнятті резолюції ЦК УПСР щодо переговорів з державами Антанти. У цьому документі висунуто принципові умови для розвитку переговорів, зокрема визнання принципів суверенності та самостійності УНР. Також було визнано небажання запрошення іноземних військ на українську територію та вимагалось ведення переговорів тільки з уповноваженими представниками держав Антанти [84, с.798].

Українські есери центральної течії на Трудовому Конгресі та на своїй січневій конференції відмовились нести відповідальність за урядову політику через неприйняття їхніх положень щодо побудови влади в УНР Трудовим Конгресом, зокрема трудового принципу. Центральний комітет УПСР 1 лютого 1919 року заборонив своїм членам входити до уряду. Проте їхнє рішення не зовсім спрямоване на відмову від участі у владі; натомість, вони пропонували Директорії формувати уряд на персональній основі та давали згоду на входження членів УПСР до уряду за умови їх виходу з партії на час перебування в уряді, не покладаючи повної відповідальності за політику Директорії на УПСР.

До кінця лютого – початку березня 1919 року українські есери центральної течії втратили надію на згоду з антантівськими представниками в Одесі та все більше почали враховувати можливість співпраці з більшовиками. У своїй Декларації вони висловлювали готовність до співпраці з іншими радянськими державами в ім'я світової революції та відстоювали принцип суверенності України як невід'ємної умови співпраці з більшовиками [59, с.296]. Вони також пропонували широку соціальну базу для революції шляхом створення рад селянських, робітничих і військових депутатів на пропорційній основі та висували умови для співіснування

партій, що дотримуються радянської платформи, та дотримання соціально-економічних інтересів селянства для досягнення згоди з більшовиками.

На цих засадах українські есери планували досягти узгодження з більшовиками та створити, як вказано в резолюції київської організації УПСР, “незалежну Українську Соціалістичну Республіку” і досягти примирення між Директорією і Робітничо-Селянським Урядом. Явно маючи намір змусити більшовиків в Україні прийняти ці принципи через ініціативу народних мас, українські есери вирішили перейти до легальної діяльності в умовах більшовицької влади, що було закріплено рішенням ЦК УПСР від 18 березня. Проте ця стратегія швидко натрапила на непорозуміння серед більшовиків, оскільки не тільки суперечила їх ідеологічним переконанням, але й ставила під загрозу їхній контроль над владою в Україні. У результаті, легальна робота УПСР на підконтрольній більшовикам території стала неможливою.

У Вінниці 7 березня 1919 року відбулася нарада представників центральних комітетів УСДРП і УПСР, в якій взяли участь І.Мазепа, П.Феденко, С.Вікул, Д.Одрин, Н.Петренко, А.Степаненко. Підчас наради вирішили звернутися до С.Петлюри – фактичного голови Директорії,

21-22 березня в Кам'янці відбувся Селянський з'їзд кам'янецького повіту, в якому брали участь селянські делегати, представники УПСР та УСДРП, які домагалися зміни політики Директорії [34, с.112]. Після спільної наради українських есерів і соціал-демократів вони домоглися ухвалення резолюції “Про внутрішнє та міжнародне становище УНР”. У цьому документі вимагалось припинити переговори з французьким командуванням і почати їх з більшовиками на умовах визнання України самостійною республікою. Також закликало забезпечити національний характер влади та вивести російські війська з території України. Центральна влада мала організувати новий уряд із представників УПСР і УСДРП.

Проте наступного дня українським соціалістам випала можливість змінити курс політики УНР. За словами І. Мазепа, 22 березня на спільне

засідання українських соціалістів до приміщення “Просвіти” прийшли делегації від апаратів різних міністерств, евакуйованих до Кам’янця і позбавлених керівників. Міністерські урядовці прийняли цей крок для подолання дезорганізації державного управління, викликаній розпорядженням міністра внутрішніх справ Г. Чижевського щодо евакуації міністерств у бік Проскурова.

В умовах зазначених обставин українські соціал-демократи та есери, спільно з представниками Селянського з’їзду кам’янецького повіту та Кам’янецької залоги, прийняли рішення створити Комітет Охорони Республіки (КОР) з метою “тимчасового представництва центральної влади” УНР [17]. Головою Комітету був обраний В. Чеховський, а у його склад ввійшли соціал-демократи І. Мазепа, І. Романченко, М. Ткаченко, есери - А. Степаненко, І. Лизанівський, Грищенко та інші представники, представляючи Кам’янецьку залогу та Трудову Раду, обрану Селянським з’їздом кам’янецького повіту.

Делегація, відправлена КОРОм до Директорії, повернулася 26 березня і повідомила, що С. Петлюрою прийнято рішення про створення соціалістичного уряду. Ураховуючи цю інформацію, КОР вирішив припинити свою діяльність з 28 березня.

Тут важливо зауважити, що рішення про утворення соціалістичного уряду було прийнято С. Петлюрою не так багато під впливом КОРу, скільки внаслідок обставин, а саме кризи морального духу в армії УНР і невідповідності лівих настроїв українських народних мас та війська характеру уряду Директорії. 4 квітня в Рівному, яке на той час було державним центром УНР, відбулася спільна нарада українських соціал-демократів і есерів з приводу утворення соціалістичного уряду.

В результаті були визначені умови для створення коаліційного кабінету, що об’єднав українських соціалістів. Наступного дня, від імені ЦК УСДРП та представників ЦК УПСР, таких як А. Степаненко, І. Лизанівський та В. Голубович (оскільки більшість ЦК перебувала поза Рівним), текст умов

був представлений С. Петлюрі [9, с.302]. Після внесення певних змін він погодився з ними. Суть цих умов полягала в наступному: голова уряду повинен був бути призначений і формувати кабінет за згодою УСДРП і УПСР. Усі закони повинні були ухвалюватися РНМ та затверджуватися Директорією. Усі розпорядження Директорії з управління повинні були проходити через відповідні міністерства, а зовнішньополітичні акти, разом з Директорією, мали затверджуватися міністром закордонних справ. Крім того, фінансування військової сфери повинно було проходити через РНМ.

Це, очевидно, спрямовувалося на забезпечення повного контролю українських соціалістів над політикою УНР. Ймовірно, було розглянуто включення представників УСДРП і УПСР до складу Директорії, але можливо, це також пов'язувалося з наданням Директорії лівого колориту [86, с.254]. Цікаво, що орієнтація та завдання соціалістичного коаліційного уряду, які ухвалили українські есери і соціал-демократи, були трошки іншими порівняно з їхніми вимогами до політики УНР у березні, особливо під час кам'янецького періоду. Тепер не йшлося про мир із радянським урядом України, а завданням було встановлення миру з усіма державами, які воювали з УНР. У питанні влади рад знову поверталися до позиції Трудового Конгресу. Поставлено завдання негайно організувати «місцеві конгреси і Ради Трудового Народу».

Ймовірно, закон, який регулював їхню діяльність, мав бути змінений для розширення функцій цих Рад. Крім того, соціалістичний коаліційний уряд українських соціал-демократів і есерів визначив політичний принцип, заявивши про забезпечення легального існування всіх політичних партій, які не виступають проти незалежності УНР.

Тут важливо пояснити, чому так змінилася позиція українських соціалістів, особливо соціал-демократів, щодо політики УНР. В значній мірі це стало наслідком повідомлень про поширення селянських виступів під більшовицькою владою, розриву з нею лівих українських соціалістичних елементів і їх переходу до повстанців. Раніше, коли під впливом

більшовицької агітації та через невідповідність політики керівництва УНР настроям мас, українське населення переходило на бік більшовицької влади, українські соціалісти, маючи на увазі національний момент революції, намагалися надати політиці УНР максимально лівий характер. Важливо зауважити, що коли йдеться про зміну позиції українських соціалістів щодо політики УНР, мова може йти переважно про зміну позиції українських соціал-демократів, оскільки українські есери вже з часів Трудового Конгресу тверджували впроваджен..

Рівненські умови були своєрідним компромісом з боку есерів, сподіваючись на організацію радянської влади через зміни в Законі про місцеві конгреси і ради трудового народу.

Щодо спрямованості на згоду з більшовицькою владою в Україні, у березні це підтримували як українські есери, так і соціал-демократи, хоча з різним розумінням [59, с.398]. Есери вірили в можливість узгодження з урядом Х. Раковського, тоді як соціал-демократи, маючи менші надії на це, більше нахилилися до пропагандистського значення переговорного процесу з РНК УСРР, демонструючи українським масам антиукраїнський характер більшовицької влади в Україні. Однак після того, як в квітні стало відомо про повстанський рух під більшовицькою владою і зміну у ставленні народу до більшовиків, українські соціалісти вирішили відмовитися від переговорів з РНК УСРР, вважаючи, що продовження боротьби проти більшовиків є більш адекватним відповіддю на настрої народу.

9 квітня 1919 року був сформований новий уряд з неповним складом. Головою його став Б. Мартос за рішенням українських соціал-демократів і есерів. Інші посади також отримали представники соціал-демократів та українських есерів. Зазначено, що з самого початку урядової коаліції соціалістичних партій провідну роль відігравали українські соціал-демократи. 12 квітня з'явилася Декларація уряду Б. Мартоса, яка, незважаючи на прагнення есерів до радянської влади, визначала самостійний і

незалежний шлях на основі народного правління, обмежуючи роль трудових рад лише контролем за діяльністю місцевих влад.

Українські есери не втрачали сподівань направити урядовий курс у бік влади за трудовим принципом, намагаючись використати вплив своєї партії серед повстанців. З початку травня українські соціалісти-революціонери, разом із представниками Селянської спілки, активно взяли участь в організації повстанського антибільшовицького руху. Вони створили Головний Повстанський Штаб (ГПШ), взявши на себе військове керівництво замість Головної військової ради, що діяла разом з “незалежними” [84, с.802]. Вони створили Центральний повстанський комітет (ЦПК), який враховував інтереси УПСР і УСДРП незалежних.

З урахуванням створення ЦПК, що посилювало вплив УПСР на повстанський рух, “незалежні” вирішили укласти компроміс із есерами, а також спробували досягти згоди з офіційними соціал-демократами, які мали значний вплив на політику УНР. 13 травня 1919 року в Києві був підписаний Договір між УСДРП, УПСР та УСДРП незалежними, спрямований на об'єднання антибільшовицьких сил та створення єдиного фронту УНР з повстанцями.

Однак цей договір був умовним, оскільки вимагав схвалення ЦК УСДРП, яке було при уряді Директорії на території Галичини. Згідно з договором, Директорія повинна була бути замінена Радою Республіки, яка складалася з представників УСДРП, УПСР та УСДРП незалежних, і її завданнями було звільнення України від “окупаційних російсько-комуністичних військ” та організація влади Рад робітничо-селянських депутатів. На завершення травня представники есерів і “незалежників” прибули до Тернополя для обговорення тексту договору з урядом УНР. Відповідь ЦК УСДРП була пропозицією введення президентства і обрання С. Петлюри президентом замість Директорії [84, с.803].

9 червня 1919 року в місті Чорний Острів (Проскурівського повіту) була укладена “Додаткова умова” (до Рівненських умов) між ЦК УПСР і ЦК

УСДРП. Згідно з нею, Рівненські умови між двома урядовими партіями повинні були негайно здійснюватися за допомогою додатків, що передбачають організацію органів місцевої влади за трудовим принципом та легалізацію всіх партій, які підтримують незалежність України.

Для фактичного закріплення Чорноостровних домовленостей, офіційного договору між двома соціалістичними партіями про урядову коаліцію, у той же день до кабінету Б.Мартоса увійшли українські есери, представляючи повстанські органи, такі як Д.Одрин (міністр здоров'я й опіки та заступник голови РНМ), Т.Черкаський (міністр народного господарства) та І.Часник (товариш керуючого Управлінням преси й інформації) [34, с.116].

Того ж дня РНМ також прийняв рішення про створення місцевих Народних рад - органів, обладнаних широкими політичними та адміністративно-господарськими повноваженнями, і обрання їх за трудовим принципом.

Офіційне погодження ЦК УПСР на коаліційну участь есерів у уряді Директорії, включення есерів до уряду як представників повстанців, агітація есерів серед повстанських мас на користь боротьби за УНР - все це призвело до того, що учасники антибільшовицьких повстанських формувань нахилилися до об'єднання з армією УНР. Військові невдачі у липні 1919 року, зумовлені розтягнутістю повстанського фронту та нестачею сил, врешті-решт підтвердили рішення командно-старшинського складу повстанських частин об'єднатися з армією УНР замість виходу на Київ, за яким виступали "незалежники" з Всеукраїнському.

18 липня 1919 року разом з повстанським військом до Кам'янця-Подільського прибули учасники повстанських органів (Всеукраїнському, ЦПК), а саме "незалежники" Ю.Мазуренко, А.Драгомирецький, а також есери О.Щадилов, З.Малолітко, Я.Діяченко, Н.Петренко.

У вересні 1919 року для координації повстанської боротьби проти Денікіна був утворений Центральний Український Повстанський Комітет з

участю Н.Петренка, П.Феденка, О.Щадилова, який діяв у тісному зв'язку з урядом УНР та особисто з його головою (на той час) І.Мазепою. Важливим фактором, що визначав політику українських есерів, особливо в уряді УНР, була опозиційна діяльність правих політичних сил, таких як самостійників-соціалістів, соціалістів-федералістів, народних республіканців, а також галицького політичного бомонду (особливо з середини липня). Для забезпечення лідерських позицій в УНР соціалістам слід було уникати загострення конфронтації з правими групами, які мали вплив у армії. Тиск на соціалістів у керівництві УНР збільшився середині липня з переміщенням Галицької армії та галицького проводу на Наддніпрянщину. З цього моменту галицькі правлячі кола під керівництвом Є. Петрушевича стали ключовою силою в правому таборі, що впливало на політику соціалістичного уряду. Якщо раніше соціалісти могли не серйозно враховувати домагання правої опозиції, то тепер з посиленням впливу галицького проводу, очолюваного диктатором Є. Петрушевичем, правим аргументам стало важливе значення [75].

На цей час О. Жуковський, український есер, повідомив з-за кордону, що обстановка в Західній Європі не сприяє орієнтаціям на будівництво влади за трудовим принципом, і прийшла звістка про падіння радянської влади в Угорщині. В результаті угоди між центральними комітетами УСДРП і УПСР 12 серпня 1919 року Кабінет міністрів прийняв і оголосив Декларацію Уряду УНР. У цьому документі уряд заявив про свій намір завершити створення народно-демократичного ладу на Україні, готуючи законопроекти про вибори до парламенту та утворення нових органів місцевого управління на основі всеукраїнського виборчого права. У зв'язку з цим уряд закликав всі демократичні сили в Україні об'єднатися для побудови демократичної, незалежної та самостійної УНР як основи соціально-економічного, політичного і національно-культурного розвитку всіх народів, які проживають на українських теренах[75]. Отже, у зв'язку з цим уряд закликав всі демократичні сили в Україні об'єднатися для створення демократичної,

незалежної та самостійної УНР, що стане основою для соціально-економічного, політичного і культурного розвитку всіх народів, що проживають на українських теренах. Іншими словами, оголошено курс на формування єдиного національно-демократичного фронту, що було підтримано зверненням Голови Директорії С. Петлюри до голови РНМ Б. Мартоса 14 серпня.

27 серпня Б. Мартос був звільнений із виконання обов'язків голови РНМ, зберігаючи посаду міністра фінансів. На його місце був призначений І. Мазепа. Він повинен був продовжити політику демократизму, яка включала орієнтацію на створення органів влади через демократичні вибори і досягнення згоди з правою опозицією, включаючи заклики її представників до державної праці, включаючи уряд. Це було обговорено на спільній нараді українських есерів і соціал-демократів 12 серпня, а також включало налагодження нормальних стосунків з галицьким проводом. За умов, коли політику уряду визначали УСДРП і УПСР, склад РНМ практично не змінився з приходом І. Мазепа, оскільки ці партії продовжували визначати його курс. Міністр освіти залишився есером Н. Григорієвим [10]. Зміна прем'єра практично не вплинула на політичні сили в РНМ. Склад уряду залишався соціалістично-коаліційним з перевагою соціал-демократів. Проте, ці політичні сили поступово втрачали вплив і можливість активної державної політики, що було наслідком розриву з народними масами. Протягом існування урядової коаліції із УСДРП та УПСР, ідея створення системи легітимної представницької влади на місцях, яка б підтримувала провід УНР та відображала сподівання мас, не була реалізована. Це було пов'язано з тим, що соціал-демократи, хоча і мали перевагу в проводі УНР, не бажали організовувати представницькі органи влади на місцях, оскільки це зміцнювало б вплив есерів і можливо лівих сил на формування державної політики, утруднюючи таким чином політичну лінію УСДРП [10; 18, с.158].

Щодо есерів, їм, будучи слабкішими в політичній боротьбі і неспроможними до самостійної політичної гри, довелося підкоритися соціал-

демократам. Невдала спроба реалізації своєї ідеї трудових рад змусила їх прийняти демократичний принцип формування органів влади під тиском правої опозиції та галицьких військових. Це рішення було офіційно затверджено конференцією УПСР у Вінниці у вересні 1919 року, але розглядалося як тимчасовий крок від трудового принципу за “об’єктивних умов”, включаючи тиск правої опозиції та міжнародні обставини.

12 вересня 1919 року за пропозицією прем'єра І.Мазепи РНМ прийняла рішення про скликання передпарламенту. Було виділено комісію з паритетним представництвом соціал-демократів та есерів для розробки відповідного законопроекту протягом трьох днів. Есери виступали за скликання передпарламенту, сподіваючись підтримати політику УНР та зміцнити свій вплив на державні справи. Проте введення передпарламенту у дію не відбулося через негативне ставлення С.Петлюри, який бачив це як обмеження своєї влади. Авторитарні нахили С.Петлюри були також причиною відмови від поповнення складу Директорії представниками УСДРП і УПСР, яке передбачалося Рівненськими умовами [9, с.433].

Українські есери продовжували реалізацію своїх програм у 1920 році, але, на жаль, вже в 1919 році вони відстали в боротьбі за підтримку мас перед більшовиками. Це стало наслідком неадекватності заходів українських соціалістів у вирішенні соціальних питань та гнучкості більшовиків у національному питанні після визволення українських територій від денікінців. Зусилля українських соціалістів стали неефективними, адже вони опинилися в обмеженнях під час укладення політичних та військових угод з Польщею у квітні 1920 року.

Угоди, укладені українською стороною, фактично санкціонували окупацію Польщею української території, дозволяючи боротьбу за українську державність лише під польським контролем. Однак ця боротьба була приречена на провал через режим польської влади, який не здатний був здобути симпатії населення для підтримки УНР [60, с.12]. У таких умовах українські есери відмовилися від відповідальності за політику УНР 7 та 19

травня відповідно. Це призвело до відставки кабінету І.Мазепи 20 травня 1920 року. УПСР припинила свою діяльність.

Отже, починаючи з розгортання революційних подій 1917 р. УСРП стала однією із найвпливовіших партій Української Центральної Ради. Лідери, як УПСР так і УСДРП сприймали здійснення революційних змін в Україні не так багато з підтримкою народних мас, скільки з угоди з російським Тимчасовим урядом. Це було результатом, з одного боку, опозиційної свідомості, а з іншого - слабкого зв'язку інтелігентних діячів УПСР, які керували політикою УЦР, з масами. У діяльності УПСР велике значення приділялося реалізації соціального аспекту Української революції. Есери акцентували увагу на селянському питанні. Члени партії вбачали в цьому ефективний спосіб залучення підтримки мас до ідеї української державності. Активна політика у вирішенні селянських і робітничих питань уряду соціалістичної коаліції спрямовувалася на забезпечення насущних потреб мас та гарантування утримання їх від небажаних ухилів. Позиція УПСР була радикальною. Тим не менше, радикалізм українських есерів не став визначальним для політики Центральної Ради, оскільки владу фактично контролювали УСДРП. На момент утворення есерівського кабінету міністрів у лютому 1918 року УПСР вдалося використати свою чисельну перевагу, але ефективність проведення їх політики була обмежена внутрішніми розбіжностями та залежністю від зовнішніх факторів. УЦР опинилася в складних умовах, що призвели до втрати підтримки серед населення. У такій обстановці лідери УПСР вбачали вихід лише в скликанні Українських Установчих зборів. Так само під час Директорії українські есери проводили політику щодо вирішення селянських та робітничих питань. Вони розглядали це як ефективний спосіб залучення підтримки мас до ідеї української державності, яку вони вважали втіленням УНР.

РОЗДІЛ 4. КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД В РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ НАД ТЕМОЮ “УПСР В УКРАЇНСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ НАДДНІПРЯНЩИНИ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.”

Компетентнісний підхід в освіті в Україні є однією з ключових стратегій, спрямованих на розвиток учнівських здібностей та вмінь, які є необхідними для успішної соціально-економічної активності та особистісного зростання. Всі ці заходи спрямовані на те, щоб освіта в Україні була відповідною сучасним вимогам і забезпечувала повноцінний розвиток учнів для подальшого життя.

Компетентність означає здатність застосовувати здобуті знання, вміння, навички, методи діяльності та особистий досвід у реальному житті та процесі навчання. Це особистісне утворення, яке проявляється у вчинках людини, під час активних самостійних дій [115, с.111].

Компетентності в освіті - це широкий спектр знань, умінь, навичок та особистісних якостей, які дозволяють людині успішно функціонувати в сучасному суспільстві. Ці компетентності охоплюють як загальні, так і специфічні аспекти освіти та визначаються освітніми стандартами і вимогами сучасного світу праці. Основні компетентності в освіті включають: комунікативну, інформаційну, соціальну, особистісну компетентності. Та особливу важливу роль відіграють аксіологічна та логічна компетентності.

Перші спроби розробки компетентнісного підходу до навчання відбулися в Англії з метою гармонізації особистісних потреб, з одного боку, у вступі до суспільної діяльності, і, з іншого боку, у задоволенні потреб суспільства у використанні потенціалу кожної особистості для забезпечення економічного, культурного і політичного [118].

Одним з аспектів діяльності вчителів історії є розробка систем прямисінько спрямованих та методично обґрунтованих методів для організації роботи учнів.

У Національній доктрині розвитку освіти вказано, що предмети “Історія України” та “Історія: України і світ” володіють найвищим

потенціалом для формування особистості з виокремленим уявленням про свою належність до українського народу та сучасної європейської цивілізації. Важливо зберігати та розширювати українські культурно-історичні традиції, поважати національні цінності, включаючи святині, українську мову та історію, і сприяти формуванню культури взаємовідносин міжетнічних і міжособистісних.

В шкільному курсі Історії України тему, присвячену радянській західних областей Української РСР(1939-1941рр.) вивчають в 9 та 10 класах. Найбільш відповідаючим вимогам, на нашу думку, є шкільний підручник В.С. Власова та С.В. Кульчицького. В дев'ятому класі даний матеріал можна використовувати, розглядаючи Розділ 6. “Україна початку ХХ ст. перед викликами модернізації.”, а в десятому класі тему дослідження можна використати в контексті вивчення цілих розділів. У розділах 2 (“Українська революція”) та 3 (“Розгортання визвольних змагань”) автори представляють вивчену тему в контексті аналізу національно-визвольних подій 1917-1923 років [114].

Для аналізу історичної компетентності при вивченні УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині протягом першої чверті ХХ століття слід розглянути декілька ключових аспектів. Важливо розуміти політичні умови того часу, що стали катализаторами появи УПСР. Ця компетентність також включає розуміння економічних та соціальних факторів, які впливали на формування та розвиток УПСР. Історична компетентність дозволяє здатність визначити, який вплив мала діяльність УПСР на перебіг історії України в той період. Аналіз цих аспектів допомагає розкрити багатогранність історії УПСР та її роль у визвольному русі Наддніпрянщини в першій чверті ХХ століття.

Просторова компетентність у процесі вивчення УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині протягом першої чверті ХХ століття передбачає здатність студентів використовувати просторовий аспект як ключовий засіб аналізу та розуміння подій того часу [118]. Це включає в

себе: уміння ефективно користуватися картами як важливим інструментом для вивчення просторової динаміки (аналіз стратегій, руху фронтів, територіальних змін і адміністративних трансформацій), аналіз стратегій протиборчих сторін (здатність читати карту для розуміння стратегій, використаних УПСР та інших протиборчих груп визвольного руху на Наддніпрянщині), співставлення просторових змін із подійною періодизацією: (здатність асоціювати просторові трансформації, які відображені на карті, з конкретними історичними подіями того періоду).

Просторова компетентність в даному контексті допомагає студентам краще розуміти географічний аспект визвольного руху на Наддніпрянщині та його взаємозв'язок з історичним контекстом першої чверті ХХ століття.

Інформаційна компетентність у контексті вивчення УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині протягом першої чверті ХХ століття включає в себе ряд ключових аспектів:

- здатність критично оцінювати та аналізувати історичні джерела, такі як документи, листування, спогади та періодична преса, для здобуття інформації про діяльність та роль УПСР в українському визвольному русі;

- навички ефективного використання інформаційних технологій для пошуку, обробки та представлення інформації щодо діяльності УПСР (використання онлайн-ресурсів, баз даних, віртуальних архівів тощо);

- розвиток навичок критичного мислення при оцінці різних інформаційних джерел, враховуючи можливість впливу ангажованості чи перекручення фактів у документах;

- здатність створювати систематизовані історичні наративи на основі отриманої інформації про УПСР та її взаємодію з іншими політичними силами на Наддніпрянщині;

- здатність впорядковувати та обробляти інформацію про УПСР відповідно до періодизації подій, щоб визначити причинно-наслідкові зв'язки та тенденції [120; 122].

Інформаційна компетентність дозволяє здобути, оцінити та систематизувати інформацію з різних джерел, створюючи обґрунтоване розуміння ролі УПСР в українському визвольному русі. Для освоєння нових знань можна скористатися методом “Експерт-аналітик”, що включає обробку нового матеріалу у групах (3–4 групи по 3 учні в кожній). Завдання цих груп полягає в аналізі інформації з повідомлень та документальних джерел для знаходження відповідей на поставлені запитання. Керівників груп визначає вчитель [122].

Словесна (мовленнєва) компетентність у контексті вивчення УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині протягом першої чверті ХХ століття включає в себе ряд важливих елементів: здатність чітко та виразно висловлювати свої думки та інтерпретації стосовно УПСР, її діяльності та впливу на події в українському визвольному русі; навички формулювання обґрунтованих аргументів та підтримки їх конкретними фактами та історичним контекстом; здатність активно приймати участь у дискусіях, висловлювати свою точку зору та адекватно реагувати на інші погляди; здатність аналізувати та порівнювати різні інтерпретації подій, пов'язаних з УПСР, та критично ставитися до різних точок зору; здатність об'єднувати різноманітні аспекти інформації, щоб сформулювати консолідоване та цілісне розуміння ролі УПСР в історії Наддніпрянщини; розвиток навичок публічного виступу, щоб студенти могли ефективно представляти свої думки та знання перед аудиторією.

Словесна компетентність грає важливу роль у вивченні УПСР, допомагаючи студентам виражати свої думки, розуміти та аналізувати історичні події та брати участь у дискусіях з іншими учнями.

Метод “Мікрофон” можна ефективно використовувати для посилення активності учнів. Цей метод можна використати в такому форматі [113]:

1. Презентації учнів. Розділіть тему на конкретні аспекти або події. Кожна група учнів отримує завдання дослідити конкретний етап чи аспект УПСР на Наддніпрянщині. Наприклад, одна група може вивчати роль

керівників руху, інша - участь селянства, ще інша - взаємодію з іншими регіонами. Кожна група підготовляє коротку презентацію, використовуючи метод "Мікрофон" для представлення своїх результатів.

2. Панель обговорення. Створіть панель обговорення, на якій учні можуть представляти різні точки зору щодо ключових питань УПСР. Вони можуть використовувати "Мікрофон" для висловлення своїх думок, аргументів та запитань.

3. Інтерв'ю з історичною особистістю. Розгляньте можливість проведення інтерв'ю з історичною особистістю того часу (від імені учня). Учень може підготувати питання та використовувати "Мікрофон" для представлення інтерв'ю.

Ці методи допоможуть залучити учнів та зробити урок цікавішим та пізнавальним.

Будь-яке суспільство має свою унікальну систему цінностей, яка властива конкретному етапу його розвитку чи конкретній спільноті, такій як людство в цілому, окрема цивілізація, народ, населення регіону, етнічна чи соціальна група і т. д. [121]. Основними базовими цінностями демократичного суспільства є людина, її життя, природні права і свободи. Із цими цінностями пов'язані інструментальні похідні, які забезпечують існування та функціонування демократичного суспільства, такі як народовладдя, верховенство права, толерантність, свобода слова та, безперечно, багатопартійність.

Згідно з висловленням К. Баханова, аксіологічна компетентність охоплює ряд вмінь, включаючи опис ідеалів людини в конкретний період часу, виокремлення основних моральних та етичних норм, визначення складових частин моральних та етичних норм. Також важливими є навички порівняння моральних цінностей різних систем, розуміння причин поширення моральних цінностей та наслідків цього процесу, віднесення конкретних норм до різних систем, тлумачення аксіологічних та

культурологічних термінів, а також надання моральної оцінки діям людей та груп у конкретних історичних ситуаціях [122].

Ю. Малієнко рекомендує розподіляти аксіологічні знання за змістом навчального матеріалу на три основні категорії [115, с.224]. Перша група включає знання про динаміку розвитку суспільства, що представляють погляд учнів на значення історичних подій, явищ, процесів та тенденцій певного історичного періоду. Вони також розглядають причини та наслідки цих подій для конкретної країни, епохи та суспільства, а також конфлікти і методи їх вирішення. Друга група включає знання про роль людини в структурах суспільного життя, вражаючи погляд учнів та їх особисте ставлення до різних аспектів життя людини в певні історичні епохи. Це охоплює діяльність видатних постатей, спосіб життя та ідеали пересічної людини, а також повсякденність, свята, уподобання, що визначалися соціальним положенням людини. Третя група охоплює знання про культуру відповідної історичної епохи та її вплив на світову культуру. Це включає культурологічні процеси та свідчення про розуміння учнями еволюції людства в духовній сфері, а також роль церкви, що мала значний вплив на життя людини в різні історичні епохи.

Аксіологічна компетентність ролі Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) може включати розуміння та оцінювання цінностей, які були важливими для цієї політичної організації та для того періоду історії України загалом [122]. Зокрема, ідеологічні цінності (розуміння ідеологічних принципів УПСР, її поглядів на суспільство, економіку та політику, оцінювання того, які цінності та ідеали визначали політичну діяльність УПСР); соціальні цінності (аналіз взаємодії УПСР з різними соціальними групами та класами, оцінка того, наскільки успішно партія втілювала соціальні проекти); наслідки та взаємодія з іншими політичними силами (розуміння ролі УПСР у політичному житті України та її взаємодії з іншими політичними партіями, оцінка наслідків партійної діяльності для тогочасного суспільства та політичної системи України); культурні та національні

цінності (розуміння того, як УПСР сприяла або визначала культурний та національний розвиток України та оцінка значення УПСР для формування національної ідентичності); моральні цінності (оцінка етичних норм та стандартів функціонування УПСР).

Для більш глибокого розуміння цінностей, які лежали в основі діяльності УПСР, варто використати для опрацювання на уроці різноманітні джерела, такі як історичні документи, тексти програм чи заяв, свідчення сучасників. Також важливо надавати учням можливість обговорення та висловлювання власних поглядів на ці цінності.

Важливий спосіб залучити учнів до активного обговорення та генерації ідей є так званий “мозковий штурм” [113]. Під час мозкового штурму можна використовувати дошку для запису ідей, а також сприяти активній участі учнів у дискусії та обговоренні питань. Можна, для прикладу, навести кілька таких запитань, які активізують діяльність учнів на уроці.

1. Роль УПСР у формуванні національної ідентичності:

- Як УПСР вплинула на формування української ідентичності під час національно-визвольної боротьби?

- Які символи, ідеї та традиції УПСР вплинули на українське суспільство?

2. Співпраця з іншими політичними групами:

- З якими політичними силами взаємодіяла партія під час національно-визвольних подій?

- Які були переваги та недоліки такої співпраці?

3. Образ лідерів УПСР:

- Які риси лідерів УПСР визначали їхню роль у національно-визвольній боротьбі?

- Як лідерство вплинуло на мобілізацію суспільства та організацію партії?

4. Вплив тогочасних подій на сучасність:

- Які наслідки діяльності УПСР можна відчутти в українському суспільстві сьогодні?

- Чи залишається спадщина УПСР актуальною у сучасних умовах?

Такий підхід дозволяє створити стимулююче середовище для обміну думками та допомагає учням глибше зрозуміти та оцінити історичні події.

Логічний компонент історичної компетентності учня передбачає його здатність аналізувати та пояснювати історичні факти, формулювати теоретичні поняття, зв'язки, положення та концепції. Це означає, що учень володіє навичками порівняння, аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення в контексті історії [118].

Щодо методики формування цих умінь учнів, важливим є сформованість системи понять учнів щодо досліджуваної предметної області. Засвоєння понятійного апарату значно визначає розуміння учнями навчального матеріалу і їхню здатність використовувати його для розв'язання завдань.

Окрім понять, у вивченні історії важливу роль відіграють зв'язки (між історичними подіями, явищами та процесами) та тенденції розвитку суспільства, які виникають на основі цих зв'язків. Розкриття змісту історичних зв'язків і тенденцій розвитку передбачає встановлення внутрішніх та суттєвих зв'язків між подіями, явищами та процесами, які періодично повторюються і визначають певні напрямки історичного розвитку [122].

Логічні вміння учнів можна розвивати за допомогою різних методик, серед яких:

- написання статей для енциклопедії або коротких творів про певну подію чи особистість, що розвиває вміння систематизувати й узагальнювати факти;

- створення історичних портретів та біографій;

- відновлення логічного ланцюжка подій, де один учень починає розповідь, а інший продовжує;

- аукціон імен, де визначається, яка подія пов'язана з історичним діячем [115, с.208].

Логічна компетентність на уроці історії з досліджуваної теми передбачає розвиток учнівського логічного мислення, здатності аргументувати свої думки та робити висновки на основі історичних фактів. Нижче подаємо кілька ідей та завдань для розвитку логічної компетентності на уроці:

1. Порівняння ідеологій (порівняйте ідеологію Української партії соціалістів-революціонерів із іншими політичними силами, які діяли в той період). Учителеві варто спонукати учнів аргументовано розкривати схожі та відмінні риси ідеологій.

2. Роль УПСР у національно-визвольних подіях (можна запропонувати учням створити логічну схему чи таблицю, де б вони визначали ключові етапи та роль УПСР у національно-визвольній боротьбі). Варто запитати учнів, які аргументи вони використовували при визначенні цих ролей.

3. Логічні завдання на основі первинних джерел (подати учням кілька історичних документів чи витягів з них, пов'язаних із діяльністю УПСР. Після потрібно запропонуйте завдання, де учні повинні зробити логічні висновки чи відповіді на питання, використовуючи інформацію з джерел.

4. Логічне аргументування поглядів (доцільно організувати дебати або групову дискусію, де учні висловлюватимуть свої погляди на роль та значення УПСР). Потрібно заохочувати до аргументованого висловлення своїх думок та реагування на аргументи інших учнів.

5. Робота з каузальними зв'язками (проведіть вправу, де учні будуть визначати причинно-наслідкові зв'язки між діяльністю УПСР та історичними подіями, запитайте учнів про можливі наслідки, які виникли б, якби дії УПСР були іншими) [122].

Всі ці завдання спрямовані на розвиток логічного мислення учнів та допоможуть їм глибше розуміти та аргументовано висловлювати свої думки щодо теми уроку.

Логічний ланцюжок, для прикладу, на уроці історії з теми “УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ ст.” може мати наступний хід:

1. Вступ (передбачає знайомство з контекстом часу і подій, що передували створенню Української партії соціалістів-революціонерів

2. Формування УПСР (розгляд становлення та формування УПСР, детальний аналіз соціально-політичних умов того періоду та факторів, що сприяли створенню партії).

3. Ідеологія та цінності (розкриття ідеології та цінностей, які визначали діяльність УПСР, порівняння ідеології партії із ідеологіями сучасних політичних партій).

4. Роль УПСР у національно-визвольній боротьбі (подання історичних фактів та прикладів, які свідчать про активну участь УПСР у національно-визвольних подіях).

5. Співпраця та конфлікти з іншими силами (вивчення взаємодії УПСР з іншими політичними групами та партіями, аналіз конфліктів та можливих стратегій співпраці).

6. Національна ідентичність (визначення внеску УПСР у формування та зміцнення національної ідентичності)

7. Наслідки та спадщина (аналіз наслідків діяльності УПСР для подій того часу та їх вплив на сучасність, обговорення того, які аспекти спадщини УПСР можна відзначити в сучасному українському суспільстві).

8. Висновок (підведення підсумків, визначення ключових ідей та важливих висновків щодо ролі партії у національно-визвольній боротьбі).

Цей логічний ланцюжок допоможе структурувати урок та дозволить учням логічно слідувати за розвитком історії, розуміти зв'язки та визначати ключові аспекти теми [122].

Для закріплення вивченої теми можна використовувати метод "сенкан". Наприклад, обираємо іменник, яке представляє словосполучення або окреме слово. Після цього додаємо два прикметники, потім три дієслова, а за ними

розміщуємо фразу, яка виражає відношення до теми. На завершення використовуємо синонім.

Досить цікавим та актуальним є метод “Займи позицію”, адже цей метод може бути використаний для розвитку як логічної, так і аксіологічної компетентності, залежно від того, як його впроваджують на уроці та які цілі передбачається досягти [113].

З точки зору логічної компетентності цей метод використовується для того, щоб навчати учнів логічно мислити, розрізняти альтернативні точки зору, аргументувати свої думки та робити висновки, то це розвиває логічну компетентність.

Якщо ж метод використовується для формування ціннісних орієнтацій учнів, розвитку їхніх моральних та етичних поглядів, та визначення власних цінностей, то він сприяє розвитку аксіологічної компетентності [121].

Дуже часто ці дві компетентності взаємодіють, оскільки розуміння певної точки зору може впливати на ціннісні переконання, а цінності, у свою чергу, можуть визначати, як людина аргументує свої погляди та приймає логічні висновки.

Для узагальнення знань можна використати метод “Сократичний діалог” [113]. Цей метод передбачає постановку питань та спрямовану дискусію для стимулювання критичного мислення учнів. Ось приклад такого діалогу на тему “УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині в першій чверті ХХ століття”:

Вчитель: Спробуймо розібратися у ролі УПСР в українському визвольному русі на Наддніпрянщині в першій чверті ХХ століття. Що ви знаєте про цей період і чому важливо розуміти роль УПСР?

Учень 1: Як я розумію, УПСР виконувала важливу роль у боротьбі за визволення території від імперського гніту.

Вчитель: Добре. Але чому саме на Наддніпрянщині було налагоджено такий активний визвольний рух?

Учень 2: Можливо, через особливості соціально-економічного розвитку та національної самосвідомості у цьому регіоні.

Вчитель: Так, це важливі аспекти. А що ви думаєте про роль УПСР у згуртованості суспільства на Наддніпрянщині?

Учениця 3: Можливо, УПСР виступала каталізатором об'єднання різних соціальних та національних груп для досягнення спільної мети.

Вчитель: Дуже цікаво. А чи виникали протиріччя в діяльності УПСР, на вашу думку?

Учень 4: Можливо, вони мали різні стратегії або погляди на те, як повинен розвиватися визвольний рух.

Такий діалог сприяє глибшому розумінню студентами подій та процесів, пов'язаних з УПСР на Наддніпрянщині в першій чверті ХХ століття, і допомагає розвивати їхні критичні аналітичні навички.

Існує також кілька інноваційних підходів, які варто використати на уроці історії для поглибленого вивчення зазначеної теми [112]. Для прикладу, інтерактивна віртуальна подорож – передбачає використання віртуальних інструментів для створення інтерактивної подорожі в минуле, де учні можуть вивчати важливі події та ключові моменти в історії УПСР для відтворення атмосфери того часу. Використання інтерактивних візуальних матеріалів дає змогу учням створення інтерактивних презентацій, де вони можуть взаємодіяти з візуальними матеріалами, такими як анімації, інтерактивні картки, та фотографії. Використання цифрових ресурсів передбачає залучення до вивчення інтерактивних онлайн-ресурсів, таких як віртуальні музеї, відеоматеріали, та історичні бази даних. А також використання соціальних мереж або платформ для обговорення та обміну думками щодо теми.

Ці інноваційні підходи допоможуть зробити урок більш захоплюючим, підвищити інтерес учнів до історії та дозволити їм більш активно залучатися до вивчення теми про УПСР у національно-визвольній боротьбі.

На уроці історії України, безперечно, важлива та особлива роль відводиться й виховному аспекту. Виховний момент має бути спрямований на розвиток патріотизму, відчуття гідності та важливості власної історії. Один із способів впровадження виховного моменту - це організація дискусії або інтерактивного заходу. Ось, для прикладу, сценарій активізації виховання підростаючого покоління на тему “Герої моєї історії”.

1. Вступ

Вчитель коротко відзначає важливі етапи діяльності УПСР та їх вплив на національно-визвольний рух.

2. Вивчення біографій.

- Учні обирають одного з лідерів УПСР (наприклад, Євгена Чикаленка, Михайла Грушевського тощо).

- Кожен учень готує коротку презентацію про обраного лідера, зазначаючи важливі моменти його життя та внесок у національно-визвольну боротьбу.

3. Обговорення та аналіз:

- Учні діляться своїми враженнями від вивчення біографій та обговорюють, як саме дії УПСР вплинули на історію України.

4. Творча робота:

- Учні створюють короткі міні-постери або готують короткі твори на тему “Герої моєї історії”, відзначаючи важливі моменти у діяльності обраного лідера та його вплив на національний рух.

5. Поділ враженнями та висновками.

- Учні діляться своїми творчими роботами та обговорюють, як цей виховний момент підсилив їхнє відчуття патріотизму та поваги до історії України.

Отже, вивчення теми “УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ століття” з використанням компетентнісного підходу в роботі вчителя виявляється надзвичайно ефективним та значущим для формування не лише історичної обізнаності,

але й широкого спектру компетентностей учнів. Передусім, вчитель акцентує увагу на розвиток критичного мислення учнів. Вони не лише засвоюють фактологічні дані про участь УПСР у визвольному русі, а й вивчають причини та наслідки подій, аналізують стратегії партії та її взаємодію з іншими політичними силами. Крім того, використання компетентнісного підходу надає учням можливість розвивати навички самостійного пошуку та обробки інформації. Здатність використовувати різноманітні джерела та аналізувати історичні події стає важливою частиною їхньої компетентності. Таким чином, компетентнісний підхід у роботі вчителя щодо теми про УПСР в українському визвольному русі Наддніпрянщини першої чверті ХХ століття є ключовим для глибокого засвоєння матеріалу та розвитку учнів у багатогранних аспектах їхньої освіти, саме такий підхід сприяє формуванню активної громадянської позиції що особливо актуальним є тепер- в умовах російсько-української війни.

ВИСНОВКИ

Дослідження діяльності УПСР має велике значення для розуміння українського державотворення, особливостей української національно-визвольної революції та ролі в ній українських політичних партій.

Важливим складовим елементом політичної системи суспільства є політичні партії. Це добровільно утворена політична організація, яка об'єднує найбільш активну частину соціальної спільноти з метою вираження та захисту інтересів. Їхня діяльність включає як теоретичні аспекти, такі як розробка ідеологічних постулатів, формулювання платформ, опрацювання програмних документів, так і практичні заходи, такі як створення організаційних структур, участь у виборах та парламентська робота.

Основні риси політичної партії (ідеологія, політична програма, організаційна структура, методи та засоби діяльності, соціальна база та виборча підтримка) визначаються суспільно-політичним та соціально-економічним розвитком держави, внаслідок чого вони виявляють специфічні особливості у кожній конкретній країні.

Становлення УПСР на початку ХХ ст. в Наддніпрянщині було логічним розвитком українського національного руху на його політичному етапі. Воно відбувалося через взаємодію ідей українського національного відродження, яке надавало національному питанню соціальний аспект.

Протягом багатьох десятиліть історія українських політичних партій у вітчизняній історіографії була недостатньо дослідженою і частково фальсифікованою. Історію цих партій досліджували під певним кутом зору, акцентуючи увагу на підтримці марксистської доктрини, стратегії та тактики відносно інших партій як “буржуазних”, “націоналістичних” та “контрреволюційних”, і підкреслюючи їх класову природу та відокремленість від мас, що, в свою чергу, призводило до передбачення їхнього неминучого занепаду.

Історіографію УПСР можна умовно поділити на декілька періодів: перша - це історіографія періоду української революції, друга - історіографія

20-50-х років XX століття, третя - історіографія 60-80-х років XX століття, і четверта - історіографія 90-х років XX століття та початку XXI століття. Це було супроводжено переглядом методологічних засад дослідження та розкриттям архівних матеріалів.

Джерельною базою для дослідження є різноманітні документи, зокрема документи з архівів, опубліковані збірники документів і матеріалів, а також партійні джерела, такі як програми, статuti, матеріали партійних з'їздів і конференцій, листівки та статті в партійних виданнях. Спогади та свідчення видатних діячів УПСР, таких як М. Грушевський, Н. Григорієв, М. Ковалевський, О. Мицюк і М. Шаповал, які особисто брали участь в тогочасних подіях і впливали на стратегію та тактику партії також є цінними джерелами для розуміння історії УПСР.

З урахуванням особливостей українського руху, який акцентував на "соціальному звучанні" національного питання, свідомість молоді наддніпрянської революційної інтелігенції стала природнім ґрунтом для прийняття соціалістичних ідей із Заходу. Українські есери захищали інтереси всіх працюючих класів, проте основний акцент робили на трудовому селянстві як на головній рушійній силі. Соціальний аспект Української революції у ідеології партії залежав від реалізації національного аспекту. У плані політичної стратегії есери, в основному, підтримували якнайшвидше перетворення суспільства на соціалістичних засадах, поєднуючи реформи і революційні заходи.

Умови політичної безладності та вплив національної культури та співчуття до потреб народу визначили особливості соціально-політичних і економічних переконань українських соціалістів-революціонерів, які перейняли стихійно-соціалістичну свідомість.

Члени партії схильні були поєднувати інтереси всіх працюючих класів, надаючи перевагу трудовому селянству як найбільшому та аласне українському трудовому класу.

У питанні політичної стратегії есери на загальних засадах прагнули до швидких суспільних перетворень як за допомогою реформ, так і революційних заходів.

Під час революційних подій у 1917 році УПСР почала активно реалізовувати свої ідеї, стаючи однією з головних політичних сил Української Центральної Ради. Та незважаючи на чисельну перевагу УПСР в УЦР і її вплив серед українського населення, особливо виражений на виборах, дії українських есерів в УЦР ускладнилися через політичну необізнаність їхніх представників. УПСР, внаслідок надто короткого терміну свого існування як політичної партії, не мала або належної кількості підготовлених кадрів, або достатнього досвіду у політичній боротьбі. Реалізація позицій та рішень рядових членів УПСР була в значній мірі залежною від відносин між УЦР та Тимчасовим урядом. Це призвело до того, що радикалізація позиції УПСР у національному питанні повністю не відобразилася на її практичній діяльності.

Лише з початку лютого 1918 року, коли був ухвалений кабінет міністрів есерів та збільшена представництво УПСР у Малій Раді, українські есери стали провідною політичною силою в Українській Центральній Раді, визначаючи політику країни. Радикальні ідеї УПСР залишилися нереалізованими, що сприяло віддаленню мас від УНР.

У зв'язку з невдачами політичної діяльності УПСР у період УЦР і їхньою поразкою, в партії відбувся ідейний розкол, що в свою чергу, в умовах революції перешкоджало ефективній реалізації політичної мети УПСР. Після розколу більшість партії залишилася за правими соціалістами, які після приходу гетьмана П. Скоропадського стали легальною опозицією. Розуміючи залежність гетьманської влади від підтримки Центральних держав та відіграючи ключову роль у єднанні демократичних сил навколо УНС за гаслом “за законну владу на Україні” праві есери використовували слабкість німецько-австрійського впливу на внутрішньо-політичну ситуацію в Україні. Саме цей факт згодом дозволив їм виступити проти гетьманської влади,

організувати антигетьманське повстання та повернутися до активної участі в Українській революції.

Саме праві соціалісти-революціонери стали ключовими політичними силами українського революційного руху і в період Директорії. Однак, внаслідок неспроможності УПСР відіграти самостійну політичну роль під час Директорії, а також через недостатню політичну підготовку її кадрової бази порівняно з українською соціал-демократією, стратегія УНР у 1918-1919 рр. більшою мірою залежала від тактичної лінії соціал-демократів, ніж від політичних настанов УПСР. Українські есери не змогли реалізувати свою позицію, орієнтовану на трудовий принцип

Аналізуючи досвід політичної та соціально-економічної діяльності УПСР, слід визначити її значний внесок у розвиток демократичних традицій українського державотворення. У той же час, необхідно наголосити, що підхід українських соціалістів до суспільних реформ в умовах України цього періоду не мало великого політичного потенціалу, особливо у плані об'єднання соціальних сил для досягнення ідеалів справжньої демократії та справедливого суспільства.

Попри те, використання досвіду політичної діяльності УПСР надзвичайно важливе в контексті сучасної соціально-політичної ситуації в Україні. Це підкреслює, що успішна суспільно-перетворююча практика будь-якої політичної сили можлива лише на основі визнання пріоритетності прав людини та державотворчих інтересів. Це є ключовим елементом для забезпечення стійкого розвитку Української держави в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмні документи перших українських партій / Упоряд. В.С. Журавський К., 1992. 96 с..
2. Конституційні акти України 1917-1920 рр. Невідомі конституції України. К.: Філософська і соціологічна думка, 1992. 272 с.
3. Національні відносини в Україні у ХХ столітті. Збірник документів і матеріалів. К., 1994. 558 с.
4. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. Упоряд. і авт. передмови і приміток О. Федько; Ред. Б. Мельничук. Тернопіль, 1991. 83 с.
5. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. Т.1. Мюнхен, 1983. 510 с.;
6. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. К.: Наукова думка, 1996. Т.1. 588 с.
7. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року. Документи і матеріали / Упоряд.: В.Верстюк та ін. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. 1024 с.
8. Українські політичні партії кінця ХІХ початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. К.: Консалтинг, Фенікс, 1993. 336 с.

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА

9. Винниченко В. Щоденник. 1911-1920. Нью-Йорк, 1980. 499 с.
URL.<https://diasporiana.org.ua/memuari/7997-vinnichenko-v-shhodennik-t-1-1911-1920-rr/>
10. Григорієв Н. Українська боротьба за державу в роках 1917-1920. Чому українці не вдержали своєї держави Скрантон, 1934. 47 с.
URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6770/file.pdf>
11. Грушевський М. Статті, спогади, документи і коментарі. Нью-Йорк, 1978. 236 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7548-grushevskiy-m-statti-spogadi-dokumenty-i-komentari/>
12. Дорошенко Д. Мої спогади про давнє-минуле (1901-1914) Вінніпег, 1949. 147 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/6729/file.pdf>
13. Ковалевський М. При джерелах боротьби (Спогади, враження, рефлексії). Інсбрук, 1960. 406 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/22172/file.pdf>
14. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897-1906. Українська студентська громада в Харкові. Торонто: Срібна сурма, 1972. 432 с
15. Русова С. Мої спомини 1877-1915 // За сто літ. 1968. КН.3. С. 147-205.
16. Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з років 1919-1920 Нью-Йорк, 1963. 167 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1529/file.pdf>

17. Шаповал М. Щоденник. Ч. 1 : Від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. Новий Йорк, 1958. 155 с. URL. <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/19711/file.pdf>

МОНОГРАФІЇ, СТАТТІ, АВТОРЕФЕРАТИ

18. Бевз Т. Н. Григоріїв політик і вчений. К.: ІПіЕНД, 2002. 284 с.
19. Бевз Т. Національне питання в діяльності Української партії соціалістів-революціонерів. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 1999. Випуск 8. С. 37-45.
20. Бевз Т. Українська державність: ідеологія політика, практика (Система народоправства у теоретичних концепціях Н. Григорієва). К.: ІПіЕНД, 2004. 248 с.
21. Бевз Т. УПСР: передмови створення і основні програмові засади. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 1999. Випуск 7. С. 160-178.
22. Бевз Т. Форми державного управління в теоретичних концепціях українських есерів. *Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Збірник наукових праць*. К., 1999. С. 152-159.
23. Бернштам-Кістяковська М. Українські гуртки в Києві другої половини 1880-х на початку 1890-х років. *За сто літ*. 1928. Кн. III. С. 206-225.
24. Бойко В. Підсумки муніципальної кампанії 1917 року для українського руху // *Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради)*. Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р. К.: Інститут історії України, 1997. С. 211-220.
25. Бойко В.М. Українські політичні партії і блоки у виборчій муніципальній кампанії 1917 р. *Сіверський літопис*. №5. С. 3-19.
26. Бойко В.М. Участь українських партій у муніципальній кампанії 1917 р. *Укр. Іст. Журн.* 1997. №5. С. 25-40.
27. Бойко О., Клименко-Мудрий В. Політичні розбіжності між Українськими партіями у Центральній Раді (березень-квітень 1918 р.). *Історія в школах України*. 1997. №2. С. 7-10.
28. Бойко О.Д. Утворення єдиного національного фронту українськими політичними силами у 1918 р. *Укр. Іст. Журн.* 1997. №6. С. 14-23.
29. Будзей О. Невідступне минуле/URL. <https://podolyanin.com.ua/history/8037/>
30. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. К.: Ініціативний комітет «Універсал», 1998. 254 с.
31. Верхоляк І.М. Аграрне питання в діяльності українських політичних партій (березень 1917 р. квітень 1918 р.). К., 1993. 22 с.
32. Ветров Р.І. Політичні партії України на початку ХХ століття (1900-1928

- рр.) Дніпродзержинськ, 1997. 119 с.
33. Винниченко В. Відродження нації. Частина 1. Відень, 1920. 348 с.
URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1110/file.pdf>
  34. Висоцький О. Ідеологічні та організаційні особливості УСДРП та УПСР у контексті їх поразки у революції 1917-1920 років. *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 1998. Листопад. С. 105-117.
  35. Висоцький О. Українські есери і соціал-демократи в українській революції. *Історія України*. Маловідомі імена, події, факти: (3б. ст.). К., 1999. Вип. №5. С. 254-256.
  36. Висоцький О. УСДРП і УПСР у добу Української Центральної Ради: чисельність та вплив. *Грані. Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 1999. Березень-Квітень. С. 43-48.
  37. Волерт Я. Подвійне життя Миколи Шрага.
URL.https://siver.com.ua/news/podvijne_zhittja_mikoli_shraga/2020-05-04-25940
  38. Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. Зальцведель, 1919. 44 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7290/file.pdf>
  39. Гамрецький Ю.М. Криза дрібнобуржуазних партій на Україні в 1917 році. *Укр. Іст. Журн.* 1970. №11. С. 141-152.
  40. Гвоздик В.С. Партійно-політична робота на півдні країни під час виборів до Українських Установчих Зборів. *Придніпровський науковий вісник*. 1997. №2. С. 18-22.
  41. Гвоздик В.С. Створення партійно-політичних блоків на Півдні України під час виборів до міських дум в (квітні-липні) 1917 році. *Придніпровський науковий вісник*, 1997. №9. С. 1-9.
  42. Гвоздик В.С. Участь українських політичних партій в муніципальній кампанії на Півдні України в 1917 р. *Наукові праці історичного факультету Запорізького університету*. 1999. Вип. 5. С. 71-80.
  43. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух Наддніпрянщини кінця ХІХ початку ХХ століть. К.: «Смолоскип», 1996. 124 с.
  44. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні (кінець 1917 р. початок 1919 р.). К., 1993. 101 с.
  45. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1920-й. К., 1997. 96 с.
  46. Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: рік 1919-й. К., 1996. 81 с.
  47. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів. Замітки з приводу дебат на конференціях закордонних членів партії. *Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть*. К.: Тов-во «Знання України», 1991. С. 198-229.
  48. 90 років від утворення Генерального Секретаріату – уряду автономної України у складі федеративної росії.

URL.<https://www.radiosvoboda.org/a/965282.html>

49. Дорошенко Д. Історія України. 1917-1923. В 2-х т. . Т.1.К.: 2002. 320 с.
50. Дробот І. Трансформації української державно-соборницької ідеї (1920-1930 рр.) К.: ФАДА, ЛТД, 2002. 343 с.
51. Єфименко О.Г. Українські політичні партії та їх роль у розвитку державотворчих процесів в Україні (1917-1920 рр.). Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 1998. 18 с.
52. Животко А. До історії Української партії соціалістів-революціонерів. Збірник II. Прага: Вільна Спілка, 1927. 124 с.
53. Жукова Н. "Зброя української Донеччини проти російських окупантів". Микиті Шаповалу родом з Бахмутського краю -140. URL.<https://freeradio.com.ua/zbroia-ukrainskoi-donechchynu-proty-rosiiskykh-okupantiv-mykyti-shapovalu-rodом-z-bahmutskoho-kraiu-140/>
54. Зінкевич Р.Д. Діяльність українських політичних партій серед армій і тилових гарнізонів Південно-Західного та Румунського фронтів (лютий 1917 січень 1918 рр.): Автореф. ... канд. іст. наук. Львів, 1996. 24 с.
55. Іващенко К.В. Українські емігрантські політичні партії в Чехословацькій республіці (1918-1938 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Донецьк, 1999. 19 с.
56. Іващенко К. Українські емігрантські політичні партії в Чехословацькій республіці (1918-1938 рр.): Дис ... канд. іст. наук. Донецьк, 1998. 198 с.
57. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, Б.І. Корольов, С.Ф. Павленко, М.Г. Палієнко. К.: Либідь, 2002. 488 с.
58. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби визвольних змагань (1917-1921 рр.). К.: Олан, 2003. 608 с.
59. Кафарський В.І. Комунізм і український національно-визвольний рух. Івано-Франківськ: Плай, 2002. 832 с.
60. Кокін С.А., Мовчан О.М. Ліквідація більшовиками правесерівської і меншовицької опозиції в Україні в 1920-1924 рр. *Історичні зошити*. К.: Інститут історії України НАН, 1993. 59 с.
61. Корольов В.І. Діяльність політичних партій у Криму і Північній Таврії. 1899-1918 рр.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. К., 1996. 44 с.
62. Криськов А. (1997) Українська імміграція міжвоєнного періоду у Чехословаччині (1919-1939 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. Чернівці, 24 с.
63. Кучер В.І. Соціалісти-революціонери і питання державності: погляд з еміграції // *Наукові записки Національного Педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. К., 1999. Т.35. Ч. 4. (Педагогічні та історичні науки). С. 241-250.
64. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ початок ХХ століття). К.: Стилос, 2001. 585 с.

- 65.Любовець О. Боротьбисти і більшовики: співпраця та протиборство. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України*. 1999. Випуск 7. С. 121-134.
- 66.Любовець О.М. Українське селянство та його партія: ідейно-політичні орієнтації революційної доби . *Україна: минуле, сьогодення, майбутнє. Збірник наукових праць*. К., 1999. С. 160-168.
- 67.Майстренко І. Боротьбизм. Історія однієї течії українського комунізму. Мюнхен, 1954. 341 с.
- 68.Мацагор О.А. Програмові засади та діяльність українських політичних партій у сфері військового будівництва (березень 1917-1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. К., 2002. 14 с.
- 69.Мейс Дж., Панчук М. Український національний комунізм: Трагічні ілюзії. К., 1997. 82 с.
- 70.Мельник О.О. Проблема вибору шляхів розвитку революції на Україні (тактика партії українських есерів щодо Установчих Зборів в 1917-1918 рр.). Мелітополь, 1995. 48 с.
- 71.Миронець Н. М. Ю. Шаповал про національне відродження та державність. *Політологічні читання*. 1993. №2. С. 149-172.
- 72.Миронець Н. Проблеми Карпатської України в науковій спадщині Микити Шаповала. *Етнічна історія України. Збірник наукових праць*. К., 2001. Вип. 11. С. 19-23.
- 73.Михальський І.С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ початку ХХ ст. Луганськ: Альма-Матер, 2003. 344 с.
- 74.Михальський І.С. Партійна публіцистика як джерело з історії політичних партій кінця ХІХ початку ХХ ст. *Вісник Луганського державного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2003. №6. С. 242-251.
- 75.Назарук О. До Історії Революційного Часу на Україні. Українські політичні партії, їх союзи і теорії Вінніпег, 1924. 20 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/19128/file.pdf>
- 76.Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-ті роки ХХ ст. лютий 1917 р.). Харків: ХНУ, 2006. 344 с.
- 77.Овдієнко П. Генезис українського націонал-комунізму: «лівобережна фракція» українських есерів. *Сіверянський літопис*. 2003. №1. С. 93-95.
- 78.Овдієнко П. Ідейно-політична диференціація в середовищі українських есерів у ході встановлення Радянської влади на Україні. *Укр.Іст.Журн*. 1987. №6.С.105-116.
- 79.Павко А.І. Історіографія становлення та діяльності Української партії соціалістів-революціонерів на початку ХХ століття). *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*. Переяслав-Хмельницький, 2000. Вип. 10. С. 171-179.
- 80.Павко А.І. Повчальний досвід вітчизняної історії: політичні партії у громадському житті України модерної доби. Монографія. К: Вид-во «Плеяди», 2002. 552 с.

81. Павко А.І. Політичні партії та організації наприкінці ХІХ на початку ХХ століття: методологія, історіографія проблеми, перспективні напрямки наукових досліджень. К.: Знання України, 2001. 112 с.
82. Павко А.І. Політичні партії, організації в Україні: кінець ХІХ початок ХХ століття: зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ ст. лютий 1917 р. К.: Іван Федоров, 1999. 248 с.
83. Сарнацький О. П. Царизм та українські політичні партії (1900-1917 рр.). Запоріжжя: ЗНТУ. 2006. 709 с.
84. Солдатенко В. Українська революція: історичний нарис. К., 1999. 976 с.
85. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія. К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», Видавничий центр «Просвіта», 1997. 416 с.
86. Стахів М.. Україна в добі Директорії УНР: В 7 томах. Скрантон: Українська Наукова історична бібліотека, 1962-1966. Т.1. 1962. 272 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/710/file.pdf>
87. Стахів М. Українські політичні партії у соціологічному навітленні. Нью-Йорк-Детройт-Скрантон, 1954. 104 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/politologiya/165-stahiv-m-ukrayinski-politichni-partiyi-v-sotsiologichnomu-nasvitlenni/>
88. Степанов Л.М., Ярош Д.В. Тактика спільних дій більшовиків з есерами на Україні в 1905-1907 рр. *Наукові праці з питань політичної історії. Політичні партії України (1905-1925 рр.)*. Випуск 172. К., 1992. С.42-56.
89. Стрельський Г., Трубайчук А. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. К.: Четверта хвиля, 1996. 192 с.
90. Стремидло В. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20-ті-30-ті рр. ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 1994. 214 с.
91. Стрілець В. Державотворча діяльність українських есерів (квітень 1917 січень 1918 рр.). *Віче*. 1998. №8. С. 138-146.
92. Стрілець В.В. Державотворча діяльність політичних партій України (1917-1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. К., 1992. 20 с.
93. Суворов С.В. Аграрно-селянська проблема в програмах і практичній діяльності неонародницьких партій в 1902-1907 рр. (На матеріалах України): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.01. Дніпропетровськ, 1994. 18 с.
94. Суворов С.В. Діяльність організацій Партії соціалістів-революціонерів серед селянства України в 1905-1907 рр. *Наукові праці з питань політичної історії*. К., 1992. Вип. 172. С. 21-29.
95. Суворов В.Д. Про програму і тактику партії есерів у 1907-1914 рр. *Наукові праці з питань політичної історії*. К., 1991. Вип. 169. С. 11-23.
96. Танчин І.З. Діяльність політичних партій України серед сільської молоді в період визвольних змагань 1917-1920 рр. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 1995. 21 с.
97. Телешун С. Національне питання в програмах українських політичних

- партій в кінці XIX на початку XX ст. К., 1996. 130 с.
98. Терлецька І.В. Брестський мир. Боротьба партій: Історіографія проблеми: Автореф. дис. ... канд іст. наук. Дніпропетровськ, 1994. 18 с.
99. Тимошенко О.К. Національне питання в програмах та діяльності українських партій на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: К., 1997. 19 с.
100. Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціальне явище. К.: Інтел, 1994. 259 с.
101. Уряди України у XX ст. К.: Наукова думка, 2001. 608 с.
102. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. Лондон; Париж; Мюнхен: Наше слово, 1968. 229 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2435/file.pdf>
103. Чабан М. Стасюк Микола Михайлович Повертаємо ім'я Миколи Стасюка URL.<https://www.dnipro.lib.dp.ua/ukrayins'ka%20natsional'na%20revolyutsiya,%20gradyans'ki%20tabory>
104. Черненко С.А. Кількісний склад і соціальна база організацій партії соціалістів-революціонерів в Україні у 1905-1907 рр. *Вісник Харківського університету*. 1994. №381. С. 23-34.
105. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма (Виклади в Америці). Прага: Вільна Спілка, 1927. 324 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/24363/file.pdf>
106. Шаповал М. Занепад УНР. Прага: Вільна Спілка, 1928. 42 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12777/file.pdf>
107. Шаповал М. Засади української визвольної програми. Прага: Вільна Спілка, 1923. 61 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/12335/file.pdf>
108. Шевченко В.Ф., Павленко М.І., Потапов Г.Г. Історія українських політичних партій. Навч. посібник. К., 1999. 418 с.
109. Шишко О. Ідея державності в програмних і теоретичних документах українських політичних партій і організацій: 1900 р. березень 1917 р.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Одеса, 1998. 16 с.
110. Шморгун П.М. Політичні партії України на початку XX століття. Соціальний склад, чисельність, типологія. *Наукові праці з питань політичної історії*. 1992. № 172. С. 85–105.
111. Яворський М. Нарис історії України т. 2. Аделаїда, 1987. 249 с. URL.<https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3605/file.pdf>

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА

112. Безсмертна В. Формування інноваційної особистості на уроках історії шляхом впровадження компетентнісного підходу. URL.<https://ed.poippo.pl.ua/bitstream/022518134/911/1/Історія%20Безсмер>

- тна%20В.%20І..pdf. (дата звернення 18.10.2023 р.).
113. Використання ігрових методів на уроках історії URL.<https://naurok.com.ua/vikoristannya-igrovih-metodiv-na-urokah-istorii-319663.html>, (дата звернення 08.11.2023 р.).
  114. Власов В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти/ В.С.Власов, С.В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 202. 304 с.
  115. Пометуні, О. Методика навчання історії в школі. О. Іі. Пометун, Г. Оі. Фрейман. К. : Генезаі, 2005. 328 сі.
  116. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів “Історія України. Всесвітня історія 10–11 класи” затверджена наказом МОН України від 24.02.2017 № 310 “Про розроблення навчальних програм для старшої школи”. URL: [https:// /mon.gov.ua/osvita/zagalna-serednya/programy-10-11-klas](https://mon.gov.ua/osvita/zagalna-serednya/programy-10-11-klas)
  117. Романець Л. Організація та зміст навчально-виховної роботи в загальноосвітніх школах повоєнної України (1944 – середина 1950-х рр.). Освіта, наука і культура на Поділлі. 2015.Т. 22. С. 118–125.
  118. Смагіна Т. Конструювання предметних компетентностей суспільнознавчих навчальних предметів у шкільному навчанні. URL.eprints.zu.edu.ua/4658/1/vip_54_16.pdf. (дата звернення 25.11.2022 р.).
  119. Федчиняк А. О. Структура аксіологічної компетентності в шкільній історичній освіті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. № 1 (27). С. 190–198.
  120. Формування аксіологічних компетентностей на уроках історії URL.<https://naurok.com.ua/formuvannya-aksiologichnih-kompetentnostey-na-urokah-istorii-205860.html> (дата звернення 7.09.2023 р.).
  121. Формування аксіологічної компетентності шляхом впровадження ІКТ на уроках історії. URL.<https://vseosvita.ua/library/dopovid-formuvanna-aksiologichnoi-kompetentnosti-slahom-vprovadzenna-ikt-na-urokah-istorii-417227.html> (дата звернення 18.10.2023 р.).
  122. Формування в учнів логічних та аксіологічних компетентностей під час роз'язування на уроках історії тестових завдань в форматі ЗНО. URL.bor-school.at.ua/load/pedagogichna_laboratorija/formuvannja_v_uchniv_logichnih_ta_aksiologichnih_kompetentnostej_pid_chas_roz_39_jazuvannja_na_urokakh_istoriji_testovikh_zavdan_v_formati_zno/3-1-0-11(дата звернення 08.11.2023 р.).
  123. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Г.Г. Яковенко. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

*Перший Генеральний Секретаріат Української Центральної Ради. 1917 р.
Сидять справа наліво: Симон Петлюра, О. Єфремов, В. Винниченко,
Х. Барановський, І. Стеценко. Стоять: Б. Мартос, М. Стасюк, П. Христюк*

Джерело: 90 років від утворення Генерального Секретаріату – уряду автономної України у складі федеративної росії.
URL.<https://www.radiosvoboda.org/a/965282.html>

М.С.Грушевський

Джерело: Голод І. Історик не політик? Грушевський розбудив країну і ... приспав.
URL.h <https://www.istpravda.com.ua/articles/4e84c6bf62d92/>

Стасюк Мико́ла Миха́йлович - член УПСР, Української Центральної Ради, генеральний секретар харчових справ.

Джерело: Чабан М. Стасюк Микола Михайлович
Повертаємо ім'я Миколи Стасюка
URL.<https://www.dnipro.libri.dp.ua/ukrayins'ka%20natsional'na%20revolyutsiya,%20radyans'ki%20tabory>

Всеволод Олександрович Голубович - у 1912 вступив до Української партії соціалістів-революціонерів. У Генеральному Секретаріаті - секретар шляхів (з 27 липня 1917 року), секретар торгу і промисловості (з листопада 1917 року).

Джерело: Будзей О.
минуле.[URL.https://podolyanin.com.ua/history/8037/](https://podolyanin.com.ua/history/8037/)

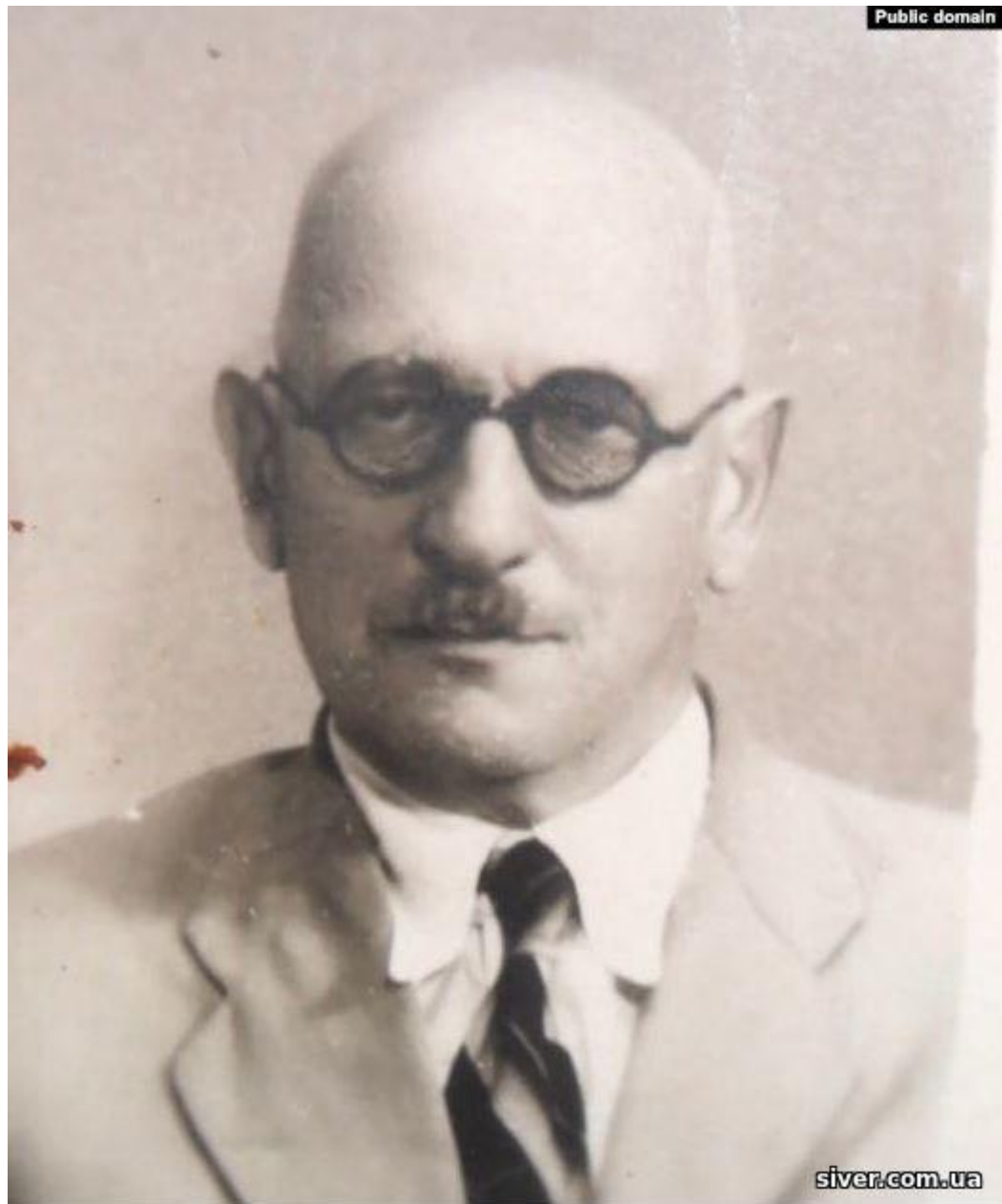
Невідступне

Шаповал Микита - один з організаторів і лідерів УПСР і член її ЦК.

Джерело: Жукова Н. "Зброя української Донеччини проти російських окупантів". Микиті Шаповалу родом з Бахмутського краю — 140. URL. <https://freeradio.com.ua/zbroia-ukrainskoi-donechchyny-proty-rosiiskykh-okupantiv-mykyti-shapovalu-rodом-z-bakhmutskoho-kraiu-140/>

Шраг Микола Ілліч став членом Центрального комітету УПСР, водночас очолював редакційну колегію партійного журналу «Боротьба». Заступник голови Центральної Ради УНР (М.С. Грушевського).

Джерело : Волерт Я.Подвійне життя Миколи Шрага.

URL.https://siver.com.ua/news/podvijne_zhittja_mikoli_shraga/2020-05-04-25940

Ковалéвський Микóла Миколáйович міністр земельних справ в уряді В.Винниченка

Джерело: 1892 – народився Микола Ковалевський, міністр земельних справ УНР. URL.<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/3/1892-narodyvsya-mykola-kovalevskyy-ministr-zemelnyh-sprav-unr>